

TÕULOOMAKASVATUS

14

3/2011

EESTI TÕULOOMAKASVATUSE LIIT
EMÜ VETERINAARMEDITSIINI JA
LOOMAKASVATUSE INSTITUUT

ISSN 1406-3395

C. R. Jakobsoni 170. sünniaastapäeva tähistati
Kurgjal 13. 08. 2011 eesti hobuse ja maakarja päevaga (loe veel lk 28)

Saabub peakangelane

Eesti tõugu hobuste ratsavõistlus

Hobuviltimise demonstratsioon

Parim sugutäkk Euro ja Ants Usin

Allegro ja Amadeus rakendis

Saabuvad Toots ja Raja Teele

Mälestuspäeva korraldajad: Käde Kalamees,
Monika Jõemaa, Hillar Kald (ja pildistaja
Krista Sepp) koos Tootsiga

Ida-Virumaale on jõudnud
suurekasvuline flaami täkk
Prosper De La Hutte
(sünd 5. 04. 2009)

NR. 3 SEPTEMBER 2011

Hea lugeja!

SISUKORD

Loomakasvatus

2 L. Jürgenson. Eesti loomakasvatus esimesel poolaastal

Veised

- 4 T. Põlluäär. Juunikuised vissiüritused
- 7 T. Põlluäär. Seminar VikingGeneticsis
- 8 T. Bulitko. Holsteinidest parim punasekirju Lindi

Lambad

9 K. Vikat. Kuueteistkümnnes lamba- ja kitsepäev Kurgjal

Linnud

12 H. Tikk, A. Lember, V. Tikk, M. Piirsalu. Kokkuvõte eesti vutitõu peamistest munajõudluse näitajatest aastatel 1987–2010

Jõudluskontroll

13 K. Ilves. Loomade elektroonilisest märgistamisest

Referaadid

- 15 Uudiseid Hollandi veisekasvatusest
- 15 E. Narusk. Luigel hinnati ja imetleti loomade ilu

Reisikirjad

- 17 A. Kirst. Lambakasvatavate õppereis Hollandisse ja Belgiasse
- 20 K. Ilves. Allflex – üks maailma suuremaid kõrvamärkide tootjaid
- 21 T. Bulitko. Euroopa holsteini aretajad kohtusid Rootsis

Intervjuu

23 M. Mölder, O. Saveli. Lehmade ettevalmistamine konkurssideks

Kroonika

- 24 O. Saveli. Kaksikümmend vabariiklikku tõuloomade näitust
- 28 M. Jõemaa, K. Kalamees, K. Sepp. Eesti maakarja ja eesti hobuse päev C. R. Jakobsoni talumuuseumis Kurgjal
- 29 K. Sepp. Parimad noorhobused selgunud
- 31 K. Kalamees. Sugulusaretus maakarja populatsioonis jõudluskontrolli andmetel

T. Bulitko foto

Kuiv suvi sai otsa ning küllalt järsku ilm jahenes ja sagenesid sajud. Sünoptikud leiavad kindlasti, et tegemist oli normaalse ilmaga, sest keskmine sademete hulk ja temperatuur vastas sellele. Mis sest, et suvel ei sadanud, sügisel aga tugevasti. Õnneks on ettevõtete tehniline varustatus paranenud, mis tagab koristuse ka mõne kuiva päeva jooksul.

Loomakasvatusele on poolaasta olnud suhteliselt stabiilne. Isegi piimalehmade arvu kahanemine on peatunud, kuid mõnevõrra on vähenenud lindude arv. Eks piimalehmade praakimist on vähendanud suhteliselt soodne piimaHhind, sest 32 eurosent (üle 5 kr) on piimatootjad saanud vaid ühel korral mõne kuu jooksul. On jõutud Euroopa Liidu keskmise hinnatasemini, ehk siis esimest korda tagab avatud turg ka Eesti piimatootjale normilähedase hinna. Sellega suudetakse vähendada võlakoorimat ja teha sihipäraseid investeringuid. Nüüdisaegse tipptehnoloogiaga uute piimafarmide käikulaskmist tuleb sageli ette. Lehmade keskmine piimatoodang jätkab tõusuteed, kuid tempo on aeglustunud, 8000 kg piir jääb sellel aastal saavutamata. Kas see peabki olema kindel eesmärk, on iseasi.

Lihasektoris oli 2010. a languse tendents, mis veiseliha osas süveneb 2011. aastal veelgi. Nuumveiste või pullvasikate müük Türgi, Venemaale või läbi Hollandi teistesse EL riikidesse vaesustab kindlasti Eesti turu veiseliha kvaliteeti. Väheneb väärtusliku noorveiseliha, aga suureneb praagitud lehmade liha osa. Samas suureneb liha import. Kaubandus elavneb veelgi. Lihatoöstused on hinnasurve all, et tagada piisav toore Eestist. Kui sealihahind on EL keskmisega võrreldav, jääb veiselihahind veel 30% võrra alla. Lihatoogu veiste arvu jätkuv kasv peaks parandama liha kvaliteeti, mis omakorda peaks tagama parema hinna. Aga madalam kokkuostuhind pigem suurendab väljamüüki.

Tõuloomade ülevaatused, konkursid ja näitused on sellel aastal ühel pool, 20. finaallüritus "Tõuloom 2011" samuti. Ajakirjas on selle kohta mitu artiklit. Huviliste arv tasapisi kasvab, kuigi tõsiseste konkursside vaatajakond peaks suurem olema. Konkursidel hindavad loomi oma ala asjatundjad, kes põhjendavad võrdlevalt hindamise tulemusi. Eesti veisetõuge ja trakeeni tõugu hindavad väliskohtunikud, kes toovad rahvusvahelise võrdlusefooni Eestisse. Kui eesti punase tõu vassiks on varemgi valitud punasekirju holsteini verelisusega lehma, siis tänavu tegi Hollandi kohtunik ajalugu, kui tunnustas mustakirju holsteini vassiks punasekirju Lindi. Eesti punases tõus ei tohi holsteini verelisuus ületada 75%, ka Lindil on sellelähedane (üle 85%). Kas pole pandud alus punasekirju (holsteini) tõu kujunemisele Eestis?

Olev Saveli

L O O M A K A S V A T U S

Eesti loomakasvatus esimesel poolaastal

Liina Jürgenson

Põllumajandusministeeriumi

loomakasvatusteaduste büroo juhataja

Statistikaameti andmetel oli Eestis 2011. a 30. juuni seisuga 379 300 siga, 244 000 veist, 105 300 lammast ja kitse ning 1 954 400 lindu (tabel 1). Seega oli käesoleva aasta 30. juunil sigade arv 2% ja veiste arv 1% suurem kui eelmisel aastal samal ajal. Üllatusena suurenes piimalehmade arv, mis on viimastel aastatel pidevalt vähenenud. Vähenes lammaste ja kitsede ning lindude arv, vastavalt 3% ja 7%.

Tabel 1. Loomade ja lindude arv seisuga 30. juuni (tuhandetes)

Näitaja	2010	2011	2010/2011	
			+/-	%
Veised	242	244	+2,0	101
sh piimalehmad	96,8	97,4	+0,6	101
Sead	372,5	379,3	+6,8	102
Lambad ja kitsed	108,5	105,3	-3,2	97
Linnud	2094,0	1954,4	-139,6	93

Allikas: Statistikaamet (SA), põllumajandusministeerium (PM)

Põllumajanduse Registrate ja Informatsiooni Ameti (PRIA) andmetel oli põllumajandusloomade registrisse 2011. a 30. juuni seisuga kantud 243 604 veist, sh 97 467 piimalehma, 14 486 lihatõugu lehma (sh ristanid), 78 249 lammast ja 3236 kitse (tabel 2). Võrreldes eelmise aasta sama perioodiga on suurenenud kõikide loomaliikide loomade arv. Veiste koguarv on suurenenud 2429 võrra, sh üle mitme aasta on suurenenud ka piimatõugu lehmade arv (305 võrra). Piimatõugu lehmi on kõige enam jätkuvalt Järva-, Lääne-Viru- ja Pärnumaal, kuigi nende arv suurenes kõige enam Tartumaal (1193 lehma võrra).

Teatud erinevus Statistikaameti andmetest on tingitud asjaolust, et vastavalt põllumajandusloomade registri asutamise määrusele peavad loomapidajad, põllumajanduslooma tapmist ning loomsete jäätmete käitlemist korraldavad isikud andmed registrisse kandma seitsme päeva jooksul arvates põllumajanduslooma märgistamise, EL liikmesriigist Eestisse toimetamise või registrisse kantavate andmete muutmise päevast, põllumajanduslooma tapmise või loomsete jäätmete käitlemisse vastuvõtmise päevast. Lammas ja kits märgistatakse ja kantakse registrisse kuue kuu jooksul looma sünnist alates. Statistikaamet esitab andmed aga konkreetse kuupäeva seisuga loomakasvatuse valikvaatlusega kogutud ja töödeldud andmete alusel.

Lihatõugu lehmade (sh ristanid) arv suurenes eelmise aasta sama ajaga võrreldes 2812 võrra. Lihatõugu ristanidite arv on aasta-aastalt suurenenud, moodustades käesoleva aasta 30. juuni seisuga juba üle poole lihatõugu lehmadest.

Tabel 2. Loomade arv maakondades seisuga 2011. aasta 30. juuni

Maa-kond	Veised kokku	Piimatõugu lehmad	Lihatõugu lehmad	Lambad	Kitsed
Harju	13 113	4850	918	6099	165
Hiiu	4907	674	1160	4123	152
I-Viru	5918	2054	479	1875	194
Jõgeva	21 356	9933	463	1782	53
Järva	30 085	14 027	520	3106	150
Lääne	11 526	3024	1793	3820	373
L-Viru	28 351	11 823	1247	5925	270
Põlva	14 076	6399	392	5138	91
Pärnu	24 558	10 207	1419	5365	782
Rapla	17 773	6285	1415	3860	152
Saare	17 067	5671	1835	14 450	278
Tartu	17 050	7825	239	5416	168
Valga	10 670	3862	746	6694	78
Viljandi	17 843	7702	882	4745	87
Võru	9311	3131	978	5851	243
Kokku	243 604	97 467	14 486	78 249	3236

Allikas: PRIA

Lambaid kasvatatakse jätkuvalt kõige enam Saaremaal, kus eelmise aasta 30. juuni seisuga võrreldes on lammaste arv suurenenud 1172 võrra. Samal ajal on lammaste arv

Foto 1. Sõbralikud eesti maatõugu lehmad (K. Kalamees)

vähenenud kõige enam Valgamaal (1593 võrra). Kitsi kasvatatakse kõige enam Pärnumaal, kus on 113 looma enam kui eelmisel aastal samal ajal. Kõige enam vähenes kitsede arv Põlvamaal, kus on nüüd vähem kui 100 kitse.

Kuigi veiste koguarv on suurenenud, siis veisekasvatate arv on vähenenud, 2011. a 30. juuni seisuga oli kokku 4919 veisekasvatajat (106 võrra vähem kui kolm kuud tagasi), nende seas oli 3578 piimatõugu lehmade (100 vähem) ja 1191 lihatõugu (sh ristand-)lehmade kasvatajat (55 rohkem). Lamba- ja kitsekasvatatajaid on juurde tulnud, lambakasvatatajaid oli 1937 (20 rohkem) ja kitsekasvatatajaid 552 (2 rohkem).

Piimatootmine

Piima toodeti 2011. a I poolaastal 343 996 t, mis on viimase kolme aasta suurim näitaja. Eelmise aasta sama perioodiga võrreldes toodeti piima 5827 t võrra rohkem ja see on tingitud nii piimalehmade arvu suurenemisest (1%) kui ka produktiivsuse tõusust. Lehma kohta lüpsiti I poolaastal keskmiselt 3494 kg piima, mis on 60 kg enam kui eelmisel aastal samal perioodil. Viimase viie aasta võrdluses on see ka suurim keskmine piimatoodang lehma kohta I poolaastal.

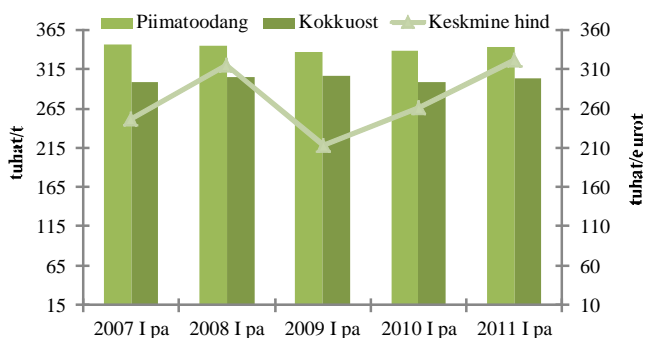
Piimatööstustele realiseeriti 2011. a I poolaastal 304 300 t piima, mis on 6100 t ehk 2% rohkem kui eelmisel aastal samal perioodil (joonis 1). Kokkuostetud piim moodustas kogutoodangust 88%, kusjuures eliitsorti kuulus 66% (selle osakaal suureneb aasta-aastalt), kõrgemas sorti 33%.

Piima keskmine kokkuostuhind püsis käesoleva aasta I poolaastal heal tasemel –322,41 €/t, sh kõrgeim oli hind aprillis (329,10 €/t) ja madalaim jaanuaris (312,25 €/t). Kui Euroopa Liiduga liitumisest alates 2004. a on Eesti piima kokkuostuhind olnud oluliselt madalam EL keskmisest, siis käesoleva aasta I poolaastast see enam nii ei olnud. Aprillis tõusid Eestis piima kokkuostuhinnad EL-i keskmisele tasemele ning püsisid samal tasemel ka mais.

Eesti piimakvoodi suuruseks 1. aprillil 2011 alanud kvoodiaastal on 679 272 tonni, sellest 671 484 tonni tarnekvooti ja 7788 tonni otseturustamiskvooti. PRIA esialgsel andmetel täideti kvoodiaasta kahe esimese kuuga tarnekvooti 104 051 tonni (2,1% rohkem kui eelmisel aastal samal ajal) ning otseturustamiskvooti tuhat tonni.

Lihatootmine

2011. a I poolaastal tapeti majapidamistes või müüdi lihatöötlemisettevõtetele tapaks 56 233 t (elusmassis) loomi ja linde (tabel 3). Võrreldes 2010. a I poolaastaga too-

Joonis 1. Piima kogutoodang, kokkuost ja keskmine hind 2007–2011 I poolaastal

deti liha elusmassis 2800 t võrra ehk 5% rohkem. Vähenes veiseliha tootmine, suurenesid linnu-, sea- ning lamba- ja kitseliha tootmine.

Tabel 3. Lihatoodang elusmassis I poolaastal (tonnides)

Näitaja	2010	2011	2010/2011	
			+/-	%
Tapaloomade ja -lindude elusmass kokku	53 414	56 233	+2819	105
sh veised	11 692	9217	-2475	79
sead	30 582	34 016	+3434	111
lambad ja kitsed	584	609	+25	104
linnud	10 556	12 391	+1835	117

Allikas: SA, PRIA

Sealiha

Eelmise aastaga võrreldes on 2011. a 30. juuni seisuga suurenenud sigade arv ja I poolaastal sealihatoodang. Sealiha toodeti 2011. a I poolaastal elusmassis 34 016 t, mis on 11% (3434 t) rohkem kui eelmisel aastal samal perioodil.

Lihatöötlemisettevõtted ostsid kokku 175 500 siga (9100 siga vähem võrreldes 2010. aastaga), liha saadi 13 800 t. Sea lihakeha keskmine mass oli 79 kg. Sealiha osatähtsus moodustas kogu lihatoodangust 60%.

Eesti Konjunktuuriinstituudi (EKI) andmetel oli sealiha keskmine kokkuostuhind tapamajades I poolaastal 152 €/100 kg. Madalam oli hind veebruaris (142 €/100 kg), kõrgem juunis (162 €/100 kg). Viimasel viiel aastal on Eesti sealiha hind EL keskmise hinnaga võrreldes enamjaolt kõrgem. Euroopa Komisjoni andmetel oli EL keskmine sealihahind I poolaastal 149 €/100 kg. Eelmise aasta sügisest maailmaturul alguse saanud teraviljahinna tõus ning sealiha hinna sesoonsusest tulenev lihahinna langus tekitasid sealihasektoris käesoleva aasta alguseks keerulise olukorra, mille leevendamiseks avas EK eraladustamise meetme. Seda võimalust kasutati ka Eestis. PRIA kiitis heaks 11 taotlust, mille alusel ladustati 272 294 kg sealiha, millest II kvartalis toodi turule 126 115 kg.

Põrsaid sündis 2011. a I poolaastal 390 500, mis on 16 800 põrsa võrra rohkem kui eelmisel aastal samal perioodil. See loob eelduse käesoleva aasta teisel poolal sealihatoodangu mõningaseks kasvaks. Tõusnud on ka põrsahind, mis oli 38,71 € (+1,54 € võrreldes 2010. aastaga). EL keskmise põrsahinnaga (39,27 € põrsas 2010) võrreldes on Eestis hinnad madalamad, kuid vahe on eelmise aasta sama perioodiga võrreldes oluliselt vähenenud.

Veiseliha

Eelmise aastaga võrreldes on 30. juuni seisuga veiste arv suurenenud, aga veiselihatoodang vähenenud. Veiseliha osatähtsus kogu lihatoodangust on langenud 16%-ni. Veiseliha toodeti poolaastal elusmassis 9217 t, mis on eelmise aasta sama perioodiga võrreldes 2475 t ehk 21% vähem. Veiselihatoodangu langus on seotud veiste kokkuostu vähenemisega ja suurenenud elusveiste ekspordiga. Käesoleva aasta I poolaastal eksporditi kokku 17 308

veist, mis on 14% enam kui eelmisel aastal samal ajal. Kõige enam viidi veiseid Hollandisse, mitteliikmesriikidest Türgi ja Venemaale. EL-ist välja eksporditides on võimalik taotleda eksporditoetust, mida ka kasutati.

Lihatöötlemisettevõtete kokkuostetud 14 400 veisest (–2400 veist võrreldes 2010. aastaga) saadi 3400 t liha, keskmise rümbamassiga 236 kg. Suure osa veiselihast (69%) moodustab lehmullikate ja lehmade liha

EKI andmetel oli veiseliha keskmine kokkuostuhind tapamajades 190 €/100 kg. Madalam oli hind jaanuaris (179 €/100 kg) ja kõrgem juunis (206 €/100 kg). EL-iga võrreldes on Eesti veiselihahind madal, näiteks lehmade O3-kategooria hind Eestis on EL-i keskmisest hinnast umbes 30% madalam.

Lamba- ja kitseliha

Eelmise aastaga võrreldes on 30. juuni seisuga vähenenud lammaste ja kitse arv ning suurenenud lihatoodang. Lamba- ja kitseliha toodeti 2011. a I poolaastal elusmassis 609 t, mis on 25 t ehk 4% enam kui eelmisel aastal samal perioodil. Lambakasvatusele on Eestis sobivad rohumaad ja kehtestatud erinevad toetused, ometi on lammaste ja kitsede arvu silmas pidades kokkuost väga väike. Lihatöötlemisettevõtted ostsid kokku ainult 2000 lammast ja kitse ning neist saadi 35 800 kg liha, keskmine rümbamass oli 18 kg. Veterinaar- ja Toiduameti tunnustatud lammaste tapamaju on 14, millest kaks on saanud tunnustuse ka kitsede tapmiseks.

Lambakasvatatajad otsivad oma toodangu realiseerimiseks erinevaid võimalusi. Nii on võrreldes eelmise aasta I poolaastaga suurenenud lambaliha eksport kuus korda. Põhiliselt müüakse lambaliha Soome ja Taani.

EKI andmetel oli lambaliha keskmine kokkuostuhind tapamajades 271 €/100 kg, alla 12 kuu vanuste lammaste

hind oli 298 €/100 kg. Eestis on lambaliha hind EL-i keskmisest hinnast oluliselt madalam. EKI andmetel oli EL keskmine raskete lambarümpade hind samal perioodil 491 €/100 kg ja kergete lambarümpade keskmine hind 580 €/100 kg.

Linnuliha

Eelmise aastaga võrreldes on lindude arv 30. juuni seisuga vähenenud, aga linnulihatoodang suurenenud. Linnuliha toodeti elusmassis 12 391 t, mis on 1835 t ehk 17% enam. Linnuliha osatähtsus kogu lihatoodangust oli 22%.

Lihatoodangu kasvu soosib linnuliha nõudlus, kuid tootja on silmitsi ka tugeva konkurentsiga. Käesoleva aasta I poolaastal ületas linnuliha import ekspordi ligi kaks korda. Linnuliha tootjahinnad ei ole avalikud, seega saab Eesti puhul rääkida jaehindadest. EKI andmetel oli broilerite jaehind (käibemaksuga) tavakauplustes kohalikul toodangul 2,70 €/kg (+0,11 senti) ja importtoodangul 2,61 €/kg (+37 senti).

Munatootmine

Mune toodeti käesoleva aasta I poolaastal 95 369 000, mis on 1700 muna võrra rohkem kui eelmisel aastal samal perioodil. Kana kohta saadi 134 muna, mis on 3 muna kana kohta rohkem.

Kanamunade L- ja M-kategooria keskmine hind oli 100 €/100 kg (–2 €/100 kg). Kevadpühade ajal, märtsis ja aprillis (117 €/100 kg) kanamuna hind küll tõusis, kuid jäi poolaasta võrdluses viimaste aastate madalamaile tasemele. EL-i keskmise hinnaga (104 €/100 kg) võrreldes on kanamunahind Eestis kas samal tasemel või kõrgem, kuid alates 2010. a detsembrist 7% madalam. Alates 2012. a ei ole lubatud täiustamata puurides munakanu pidada ja 2010. a märtsist kogutakse eraldi puuris peetavate kanade munade hindu, mis on EL-is paar protsenti madalam.

VEISED

Juunikuised vissiüritused

Pm-mag Tõnu Põlluäär

Eesti Tõuloomakasvatajate Ühistu

Tõuraamatu- ja aretusosakonna juhataja

Eesti Tõuloomakasvatajate Ühistu vissiüritused on traditsioonilised ja loomaomanikud ootavad järgmisi taolisi päevi, mis näitavad teed igapäevarutiinist välja, saab näha kauneid lehmi, suhelda teiste farmide ja firmade töötajatega, lihtsalt pisut puhatagi, kuigi ega see just puhkepäeva moodi päev olegi.

Esimese üritusena toimus sel aastal eesti punase tõu konkurss 11. juunil ja juba 23. korda. Lõõskava päikese kolmekümnekraadisises palavuses selgitati Eesti Põllumajandusmuuseumi Ülenurme areenil välja tõu kaunimad lehmad. Neljateistkümnest registreeritud loomaomanikust jõudis Ülenurmele 12, neil oli kaasas 60 suurepäraselt veist, vasikast kuni täiskasvanud lehmani. Vissiüritust

Ülenurmel peeti 12. korda, eelnevad 11 korda on olnud Võru-, Põlva- ja Jõgevamaal ning kuuel korral Vana-Võidus. Üheksandat korda oli kohtunikuks väliskülaline.

Seekordne kohtunik oli Taanist – Orla Kastrup Kristensen, kes koos abikaasa Birgitiga peavad 175-pealist piimakarjafarmi. Karja keskmine piimatoodang on 9558 kg piima, 4,38% rasva ja 3,61% valku. Farmis on kolm lüpsirobotit. Kohtunikutööga on Orla Kastrup Kristensen tegeleenud juba 1988. aastast ning hinnanud lehmi näiteks Saksamaa, Rootsi ja Austraalia võistlustel. Enne oma farmi rajamist oli ta aga taani punast tõugu lehmade vanemaretsükonsulent.

Konkurss algas tervitussõnadega Tartumaa vastselt maavanemalt Reno Laidreilt, põllumajandusmuuseumi direktorilt Merli Sillalt, Eesti Tõuloomakasvatajate Ühistu nõukogu esimehelt ja Tartu Agro ASi juhilt Aavo Mõlde-

rilt ja Eesti Tõuloomakasvatavate Ühistu juhatuse esimehelt Tanel Bulitkolt.

Pealtvaatajate rõõmuks oli kohal Elmari raadiohääli Raen Väikene, kes lehmade jalutamise ajal, kui areenil lehmadest ning nende saavutustest ei räägitud, lasi kõlada ammutuntud ja kauneid melodiasid.

Eesti punast tõugu veised esinesid viies võistlusklassis: lehmvasikad, tiined mullikad, esmapoeginud, noored ja täiskasvanud lehmad. Peale selle esitleti Taanist ostetud punast tõugu spermapullide Caj, Davidi ja Censori tütreid. Üritusel osalenud loomaomanikel oli kaasas 34 pulli tütreid. Enim tütreid oli punasekirjute holsteinide pullidelt, kokku 10 pulli 28 tütar (43,3% lehmadest).

Esimesena astusid pealtvaatajate ette kuus lehmvasikat neljast farmist. Võitjatiitli pälvis esmakordselt konkursil osalenud Ühinenud Farmid AS Anneküla Raudoja farmi vasikas Porgand Võrumaal, keda esitles Natalia Mekk. Kohtuniku arvates olid vasikal väga tugevad jalad ja hea tüüp. Tiinete mullikate rühmas oli kaheksa 2–8 kuud tiinet lehmikut neljast farmist. Võitjaks osutus Tartu Agro AS Rahinge farmi Paul Tšakuhhini esitlemisel Kanni. Kohtuniku kommentaar oli positiivne: hea ja tugev kehaehitus, piimatüüpne, väga hea liikumine ja head jalad.

Järgmisena esitleti Taanist ostetud spermapullide tütreid, kõik esmapoeginud lehmad. Jõudluskontrolli Kesuse andmeil on 10.06.11 seisuga Davidil 42 100 (Fyn Aks x T. Bruno) Eestis 722 tütar 96 karjas. David on I 2011 hindamistulemuste alusel esikohapull. Tema tütaridel on väga kõrge SPAV (135), kusjuures esmapoeginud tütarde piimajõudlus on suur: 7407–4,02–298–3,43–254. Väga head indeksid on sigivusele (104), tootlikule elueale (132) ning väiksemale surnult sündide esinemissagedusele (104). Välimikust parandab David enam udarat (115) ja jalgu (109). Lineaarse skaala tunnused on kõik positiivsed. Davidi tütardest oli kohal Tartu Agro AS Rahinge farmi Talvi ja Savala Masinaühistu (osales näitusel esmakordselt) Ettur.

Caj 42094 (Fjembe x Tulip-Red) 595 tütar asuvad 85 erinevas farmis. Caj on avaldanud eesti punasele tõule positiivset mõju eelkõige piima-, somaatiliste rakkude, poegimis- ja udaratunnuste osas. SPAV 120 (+1063–0,25+24–0,03+34) avaldub esmapoeginud tütarde heas piimajõudluses (7526–4,00–301–3,41–256). Tütaridel on kõrge SSAV (111), poegimiskerguse (112) ja surnult sündide esinemise indeks (108). Tütaridel on hea eesudara kinnitus

Foto 1. EPK reservviss 2011 Vööbe, Kõpu PM OÜ

(T. Põlluäär)

(123), keskside (110) ja udarapõhja kõrgus (118). Caj tütreid esindas Tiia Parmu esmapoeginud lehm Pepsu.

Viimasena esitleti Censori 42021 (Fyn Aks x Torland) kolm tütar Tartu Agro AS Vorbuse farmi Senna ja Sine ning Savala MÜ Telma. Censoril on 530 tütar 80 karjas ja ta on 2011. a esimese hindamise järgi kolmandal kohal, tal on kõrge SPAV (126), esmapoeginud tütarde piimajõudlus 7134–4,07–3,36, kuid teistelt tunnustelt on keskpärase.

Esimest korda oli esmapoeginud lehma kahe eelgrupi jagu (19 lehma, 10 omanikku), nende seast valiti võitjaks Kõpu PM OÜ Pargi farmi lehm Vööbe (isa Lichtblick-Red), keda esitles Virve Soots. Kohtuniku iseloomustas Vööbet kui korrektset, hea nisaasetusega, hea laudja nurga ja pika seljajoonega ning grupi parima udaraga lehma, kel on väga hea kõnd.

Noorte lehmade klassis oli samuti kaks eelvoor (12 lehma, 8 omanikku), kelle seast osutus grupi võitjaks Tartu Agro AS Vorbuse farmi lehm Kupi (isa Kodel-Red), keda esitles Meelis Tammur. Kohtuniku iseloomustus: suur, pikk kere, hea seljajoon, udar, keskside, udara põhja kõrgus ja nisade asetus.

Päeva eelviimane voor oli täiskasvanud lehmade päralt, kahes eelringis osales 15 lehma seitsmelt omanikult. Viimastel aastatel on olnud probleeme vanemate lehmade leidmisega võistlusringi. Seekord oli siis vastupidi. Noori lehma, keda tavaliselt on rohkem, oli seekord vähem. Täiskasvanud lehmadest pälvis võitjatiitli Sallasto OÜ Allaste farmi lehm Musta (isa Gibsi-Red), esitleja Hülle Nõges. Kohtuniku kommentaar Mustale: elegantne, väga hea laudjas, tagajalgade seis korrektne, tugev udar ja hea keha ning kõnnib suurepäraselt. Ja just kõndimise korrektsuse eest saavutas esikoha Musta, teise koha sai Liisa (Tartu Agro AS).

Pärast täiskasvanud lehmade esitlust oligi aeg lõppvõistluseks. Kolme vanusegrupi kolm esimest võistlesid taas. **VISS 2011** tiitli pälvis AS Tartu Agro Vorbuse farmi **Kupi** ja **reservvissi** tiitli Kõpu PM OÜ **Vööbe**. Kohtuniku lisas veel, et Kupi on vaieldamatult võistluse parim lehm, kuid ta avaldas arvamust, et lehm ei tohiks olla liiga suur. Võistlust kokku võttes oli ta eesti punaste lehmadega väga rahul ja väitis, et paljud osalenutest annaksid silmad ette mitmetel näitustel väljaspool Eestit. See on meie karjakasvatavatele suur tunnustus.

Samal ajal hindas aretusspetsialistidest kohtunike grupp (Aive Sonets, Leili Velleste, Annes Põlluste ja Reet Toi),

Foto 2. EPK Viss 2011 Kupi, Tartu Agro AS

(T. Põlluäär)

kelle piirkonnast võistlusel lehma ei olnud, loomade esitlejaid. Parima veiseesitleja tiitli sai sel aastal Tartu Agro AS Rahinge farmi esitleja Grafts Pautsis.

EPK VISSi 2011 tulemused on avaldatud Tõuloomakasvatuse 2. numbris lk 28.

Tänavuse aasta konkursil esitlesid veiseid Savala Masi-naühistu (Ida-Virumaa), Sadala Piim OÜ (Jõgevamaa), Krootuse Agro AS (Põlvamaa), Järvamaa Kutsehariduskeskus (Järvamaa), Sallasto OÜ, Lea Puur, Heimtali HK OÜ ja Kõpu PM OÜ (Viljandimaa), Eerika Farm OÜ ja AS Tartu Agro (Tartumaa), Ühinenud Farmid AS Anneküla ja Tiia Parm Pogola talu (Võrumaa). Tänu tehtud töö ja nähtud vaeva eest, et lehmad olid võistluseks ette valmistatud.

Järgmisena kuulub tänu ürituse toetajatele ja sponsori-tele: TÜ E-Piim, Farm Plant Eesti OÜ, Alltech Eesti OÜ, Jõudluskontrolli Keskus, Dimela AS, Werol Tehased AS, Anu Ait OÜ, Remedium AS, Raka Kogumiskeskus, Eesti Tõuloomakasvatuse Liit ja Valio AS. Samuti tänu Eesti Põllumajandusmuuseumile, kellel lasub küllaltki suur vastutus ürituse kordamineku eest, kuna nende korraldamisel valmistatakse ette laut ja esinemisareen ning pannakse käima nii mõnigi uus muuseumiprogramm (sel aastal koos suvistepühadega). Ning veel tänu Toidutorn AS töökale ja lahkele kollektiivile, kelle maitsva söögi järele igatseb vist pea iga vissil osalenud loomaomanik. Ning lõpetuseks tänu piirkondlikele aretusspetsialistidele Aime Kaldale, Piret Saarele ja Anu Tammele, sest ilma nende sekkumiseta ei saa vissyvõistlus toimuda.

Kohe pärast EPK Vissi peeti 15. juunil 17. korda Saarte Vissi 2011. Päeva avasõnad lausused Tanel Bulitko (Eesti Tõuloomakasvatavate Ühistu juhataja esimees) ja Käde Kalamees (Eesti Maakarja Kasvatavate Selts). Kohal oli rekordarv (49) lehma 13 loomaomanikult, ületades sellega 2002., 2006. ja 2010. a rekordeid, mil osalejaid oli 43. Üle 40 lehma on saarte näitusel olnud üldse kuuel korral.

Lehmad jalutasid taas Sulev Mägi lõõtspilli viiside saatel. Traditsiooniliselt alustati saartel väiksema populatsiooni, eesti maakarjaga. Maakarja lehma hindas Tanel Bulitko. Võistlustules oli kaheksa lehma kolmelt omanikult. Võidu viis koju Jaan Kiideri lehm Potsataja, kes on võitnud varemgi.

Pärast maatõugu asusid võistlema eesti holsteini tõugu lehmad kolmes vanusegrupis (esmapoeginud, noored e teist korda poeginud ning täiskasvanud e 3. laktatsioon ja

Foto 3. Saarte kolme tõugu vissyd

(T. Põlluäär)

vanemad lehmad). Lehma hindas Eesti Tõuloomakasvatavate Ühistu spetsialist Ilmar Kallas, kelle tagataskus on rahvusvahelisedki hindamiskogemused. Holsteini tõugu lehma oli näitusel kokku kolmteist kuult omanikult. Võitjaks tuli Kõljala POÜ esmapoeginud lehm Tuuni.

Viimase tõuna esitles end arvukaim tõug saartel – eesti punane tõug. Punaseid lehma hindas Eesti Tõuloomakasvatavate Ühistu klassifitseerija Rein Hallik. Kokku oli kolmes vanuseklassis võistlemas 28 punast tõugu lehma 10 omanikult. Tõu võitjaks tuli Kõljala POÜ lehm Sääris, kes sellega kaitses 2010. aasta vissytiitlit (2008 – reservviss).

Tabel 1. Saarte Vissi 2010 tulemused

I Eesti maatõug		
1. Potsataja 6924096	Tõmmi x Quatro	Jaan Kiider
2. Ürsi 229578	Jyrsky x Jõnn	Liia Sooäär
3. Panni-Kari 8918161	Näku x Oksa	TÜ Mereranna PÜ
II Eesti holstein		
A. Esmapoeginud lehmad		
1. Tuuni 9985032	Jose x Profil	Kõljala POÜ
2. Laisi 10445655	Givenchy x Magret	Kärkla PÜ
3. Arla 10317044	Givenchy x Belmar	TÜ Mereranna PÜ
B. Noored lehmad		
1. Lota 8461360	Profil x Cedric	TÜ Mereranna PÜ
2. Neiu 9359932	Belmar x Lancelot	Kärkla PÜ
3. Vara 9962835	Archi x Jaco	Rauni POÜ
C. Täiskasvanud lehmad		
1. Vinni 5128549	Vermol x Neil	Rauni POÜ
2. Kirsi 8820068	Marbel x Nils	Salme POÜ
3. Vifi 7450686	Bertus x Casimir	Kõljala POÜ
EHF VISS	Tuuni 9985032	Kõljala POÜ
EHF Reservviss	Laisi 10445655	Kärkla PÜ
III Eesti punane tõug		
A. Esmapoeginud lehmad		
1. Unistaja 9765733	Paolo-Red x FYN Cent	Kärkla PÜ
2. Tipi 10152058	Paolo-Red x Topla	Saare Farmer OÜ
3. Meika 9967618	Ascon x Mabi	Indrek Haamer
B. Noored lehmad		
1. Kapa 8981462	Guido-Red x Meteor	Kõljala POÜ
2. Kesta 8980922	Paolo-Red x Roma	Kõljala POÜ
3. Paali 8980366	Bangkok x Topla	Kõljala POÜ
C. Täiskasvanud lehmad		
1. Sääris 8463289	Cardam x Brapi	Kõljala POÜ
2. Neela 8300720	Lord x Bruto	Kõljala POÜ
3. Donna 6865436	Romo x Norrbacka	Salme POÜ
EPK VISS	SÄÄRIS 8463289	Kõljala POÜ
EPK Reservviss	KAPA 8981462	Kõljala POÜ

Kogu ürituse vältel hindas kogenud žürii, koosseisus Eeve Kask, Maiva Vahe ja Maret Kirsipuu loomaesitlejaid ning selle aasta tiitli sai Saare Farmer OÜ lehmaesitleja Sirle Oesalg. Sellega oligi järjekordne saarte näitus peetud. Õhtu lõppes meeleolukalt Lümända valla Marta-Loviise peopaigas. Ürituse kordamineku eest peab tänama ilma, sest juuni alguse ilmad on meil ju suhteliselt tujukad. Seekord oli Upal väga mõnus nii lehmadel kui ka inimestel, suur kuumus oli just möödunud ja väljas valitses varasuvine 19-kraadise soojusega ilm.

Suur tänu veisekasvatajatele, kes oma lehmad ette valmistasid ja niimoodi üritusel hinge sees hoiavad. Saare Vissil osalesid Hekva OÜ, Hiiu Õunakasvatuse OÜ, Indrek Haameri Jurna talu, Jaan Kiideri Riido talu, Kotlandi Kadaka OÜ, Kõljala POÜ, Kärla PÜ, Liia Sooääre Uustla

Ökotalu, TÜ Mereranna PÜ, Ranna Agro PÜ, Rauni POÜ, Salme POÜ ja Saare Farmer OÜ. Tänu ka tublidele abilistele ja sponsoritele nii Saare maakonnast kui üle mere mandrilt: Kuressaare Ametikool, Värkar OÜ, Taluapteek OÜ, Urrus Invest OÜ, AS Saaremaa Piimatööstus, Alltech Eesti OÜ, Anu Ait OÜ, Hiven OÜ, Jõudluskontrolli Keskus, Raka Kogumiskeskus, Werol Tehased AS, Eesti Tõuloomakasvatuse Liit ja Saaremaa Veterinaarakeskus. Hästi suur tänu aga piirkonna aretusspetsialist Aive Sonetsile, kelle õlul lasub peaaegu kogu ürituse korralduslik pool.

Selle aasta Vissi-üritus jätkub 8. septembril EHF VISS Luigel. Soovin kõikidele lugejatele ja loomapidajatele edu ja kordaminekuid ning meeldivate kohtumisteni tulevikus.

Seminar VikingGeneticsis

Pm-mag Tõnu Põlluäär

Eesti Tõuloomakasvatajate Ühistu

tõuraamatu- ja aretusosakonna juhataja

Autor ja aretusspetsialist Aive Sonets osalesid 29.08.–2.09. Taanis VikingGenetics Internationali korraldatud rahvusvahelisel seminaril, kus osalesid 32 riigi 80 delegaati. Esmaspäev oli saabumise päev, tõsisem töö läks lahti järgmisel päeval. Pärast VikingGenetics Internationali direktori Sara Wiklert Peterssoni (Rootsi) tervitust andis VikingGeneticsi peadirektor Claus Fertin (Taani) ülevaate firmast. Praeguseks, kui on kaasatud nii Soome, Rootsi ja Taani aretusprogrammid, on firmas 170 töötajat. Kolme riigi kohta on kokku umbes miljon holsteini, džörsi ja punast tõugu piimalehma. Aretuse peaesmärgiks on püstitatud: „Terve ja tulus lehm“, kusjuures suur rõhk on lehmade heaolul ja tervisel.

Aretusjuht Lars Nielsen (Taani) andis ülevaate aretus-suundadest, rõhutades firma missiooni suurendada farmeri sissetulekuid ja parandada keskkonda. Selle saavutamise töövahendiks pidas ta Põhjamaade kogu aretusväärtust (NTM) ja selle pidevat edasiarendamist. Edu-sammudena tõstis Nielsen esile rõhuasetust somaatilistele rakkudele ja funktsionaalsetele tunnustele (sigivus, taastootmine, karjaspüsivus jms). Juba praegu valitakse Põhjamaades pulle genoomselektiooni alusel, mistõttu saab pulli aretusväärtust ennustada juba varsti pärast sündi.

Ženja Teleženko (Taani) ettekanne põhines doktoritööl sõrahooldusest ja selle tähtsusest karjaspüsimisel ning lülitamisest aretusväärtusesse. Tema arvutuste kohaselt on laminiit peamine probleem piimatootmises, sest 35% Euroopa piimalehmadest vabapidamisfarmides põeb seda haigust. Seeläbi jääb saamata lehma kohta 585 € tulu (500 kg piimatoodangus e 190 € kulutused tööjõule jm) aastas.

Osalesime punaste tõugude ja holsteini tõu aretusprogrammide tutvustamisel. Punaste tõugude programmist andis ülevaate aretusjuht Auli Himmanen (Soome) ja hols-

teini tõust Claus Langdahl (Taani). Peamiseks teemaks olid rõhuasetused eri tõugude NTM-s. Kuulajatel oli ka palju küsimusi seoses punaste tõugude erinevustega eri maades (äärširi, rootsi punasekirju ja taani punane tõug).

Külastati VikingGeneticsi peakorterit Randersis, kus anti ülevaade teadustöö kasutamisest firma arengus, tutvustati erinevate tõugude aretuspuulle ja suguselekteeritud sperma laborit.

Teisel päeval käsitleti turustamise võimalusi, millest andis ülevaate turundusdirektor Erik Boström (Rootsi). Nende strateegia on müüa lahendusvõimalusi, mitte toodet. Kui probleemi lahendus on selgitatud, saab müüa ka toodet. Selles on ka väike turundusnõuanne. Järgnesid kolme maa ettekanded praktikalistest tulemustest Austraalias (Erk Thomsson), Keenias (Muchemi Kariuki) ja Itaalias (Marina Manfredotti). Keskenduti VikingGeneticsi materjali kasutamisele neis maades ja farmerite arvamustele.

Seejärel jaotati delegaadid gruppidesse (Eesti osales Kesk-Euroopa töögrupis koos Hollandi, Inglismaa ja Poolaga), kus arutleti teemade üle, kuidas saab VikingGenetics paremini jagada oma infot, et see oleks farmeritele maksimaalselt kasulik (pulli pilt, arvudejada vms). Kokkuvõtteks tuleb öelda, et kõikide maade farmerid on tihti samade küsimuste ja probleemide küüsis: informatsiooni on palju, oma karja parandamiseks tuleb pikka aega tööd teha, et aru saada, mida peab parandama.

Viimasel päeval tutvuti džörsi, holsteini ja taani punase tõu farmide tööga. Seminari ajal toimus eri maade VikingGeneticsi töötajate kahepäevane koolitus Taanis, koos meiega oli firmas kokku 230 inimest.

Seminaripäevad aitasid paremini mõista, millega VikingGenetics tegeleb, mida peetakse tähtsaks ja kuidas suheldakse farmeritega. Seda enam, et tegemist on rahvusvahelise asutusega, kus igapäeva töökeel on inglise keel. Samuti oli hea võimalus teada saada erinevate maade seisukohti.

Holsteinidest parim punasekirju Lindi

Tanel Bulitko

Eesti Tõuloomakasvatavate Ühistu juhatuse esimees

Tänavune 22. eesti holsteini vissikonkurss toimus 8. septembril tavapäraselt Luigel. Osavõtjate arv oli rekordiline, kokku 24 piimakarjaettevõtte ja -talu 92 lehma, neist 89 mustakirjud ja 3 punasekirjud.

Arvukaim esmapoegijate rühm (47) jaotati kohtuniku töö lihtsustamiseks kolme alarühma. Kohtuniku arvates võinuks ühe alarühma veelgi juurde teha. Võitjaks osutunud punasekirju Lindi oli pilkupüüdva välimusega ja võimas lehm. Teise koha saavutas Kehtna Mõisa OÜ Olivia väga korrektse välimikuga ja silmatorkavalt parima udaraga lehm. Kolmandaks jäi Sussi Estonia OÜst.

Noorte (teistkordselt poeginud) lehmade klassis osales 35 vissikandidaati kahes alarühmas. Parimaks osutus Eesti viimase kümnendi populaarseima pulli Frello tütar Nigella Adavere Agro Asist, kes oli Frello järglasele tüüpilise välimikuga, hea liikumise, tugevate jalgade, silmatorkavalt hea sõrgade kvaliteedi ja raamiga, avatud roiete ja sügava kerega lehm. Tartu Agro ASi Rosin oli klassi parima udaraga, eriti väljapaistva tagaudaraga lehm, saavutades teise koha. Kolmandaks jäetud Täpsi Torma POÜst oli samuti suurepärase udaraga lehm, pisut enam oleks võinud olla kere sügavust ja roiete avatust.

Täiskasvanud (3. ja hilisema poegimisega) lehmade ringis oli 20 lehma, kuid parima selgitamine oli üsna keeruline. Jos Knoef hindas täiskasvanud lehmade klassi päeva parimaks. Klassi võitja ja hilisem reservviss Belita oli Eestis aretatud pulli Belro tütar. Parimate jalgade, tugeva ja kaasaegse piimatüübiga lehm liikus elegantselt nagu hobune, märkis kohtunik. Teiseks tuli Nigula Piim OÜ Liivi, kes oli hea liikumise, pika, tugeva eesudara kinnitusega väljapaistev lehm. Puuduseks nimetas kohtunik lehma veidi liiga pikkasid nisasid. Kolmanda koha võitis täiskasvanute seas Õnne Piimakarjatalu OÜ Imme-Liine, kes lüpsab viiendat laktatsiooni, on suurepärase liikumise ja klassi parima udaraga lehm.

Finaalringis osales seitsme osavõtja lehm. Tartu Agro AS-le oli tänavune tiitlivõit kuues holsteinide konkurssi-

Foto 2. Täiskasvanud lehmade võitja ja reservviss Belita (Tartu Agro AS)
(T. Bulitko)

delt. Viss 2011 tiitli võitis punasekirju 22-kuuselt esmapoeginu Lindi. Tema isa Faber-Red on suure järglaskonnaga (Interbulli hindamises ligi 60 000 tüdarta kahekümnes riigis) saksa punasekirju holstein ning emaisa Arrow-Red on pärit USA-st. Lisaks punasekirjute holsteinidele on temas ka šviitsi pulli Cartooni geenid. Holsteiniverelisel on võitjal üle 85%. Vissi ema saavutas 2008. aastal eesti punase tõu lehmikute konkursil teise koha. Vissile ennustas kohtunik suurt tulevikku. Kiitusega ei olnud kohtunik kitsi, märkides suurepärasest piimatüüpi, tugevust, väljapaistvat udarat, kesksidet ja nisade asetust. Võidule andis kindlasti juurde laitmatu koostöö oma esitleja Tiina Rodimiga. Tartu Agro AS Rahinge farmijuhataja Mall Rodim oli suurepärasest saavutusest üllatunud, kuigi teadis, et tegemist võib olla ühe nende tippolevate lehmade. Tulevase vissi väljakoolitamine ei olnud lihtne, isepäisust ja võimu näis lehmades olevat. Preemiaks saadud tipparetusmaterjali tšeki lubas Mall Rodim kasutada suguselekteeritud sperma-ga uute tippolevate lehmade saamiseks.

Punasekirjute holsteinide populatsioon Eestis ei ole suur ja riigi parima leidmine nende hulgast avaldab imestust. Mujal riikides, kus kasvatatakse arvukalt nii

Foto 1. Noorte lehmadevõitja Nigella (Adavere Agro)
(T. Bulitko)

Foto 3. Finaalringis vasakult esmapoeginud, noored ja täiskasvanud lehmad
(T. Bulitko)

musta- kui punasekirjut holsteini karja, hinnatakse neid eraldi.

Konkursi kohtunik Jos Knoef on suurte hindamiskogemuste ja kindla sõnaga Hollandi piimafarmer, kes on meie läbiaegade parima pulli Etazon Lambro ET aretaja. Knoef hindas ka 2006. aastal meie lehma. Tal on 100-pealine holsteini lüpsikari. Aastatoodang oli mullu lehma kohta 11 000 kg piima. Karjas on üheksa lehma, kes on tootnud juba üle 100 tonni. Knoef peab oma karjaaretmise eesmärgiks lehmade kasutusea pikendamist ja suuremat eluaja toodangut. See võimaldab ka tõuveliseid müüa. Kohtuniku arvates on viimase viie aasta jooksul lehmade tase Eestis paranenud. Eriti torkab silma tippelhmade suurem osatähtsus, paremaks on muutunud ka lehmade jalgade kvaliteet ning esitlemine. Samas pidas ta oluliseks, et kõikidel osavõtjatel tasub alati rohkem vaeva näha lehmade ettevalmistamisel konkursiks. Võrreldes Hollandi konkursiga torkab silma, et kõik lehmad ei ole pügatud, või pügatud võiksid olla ka lehmade pea ja jalad.

OÜ Estonia on ainus osavõtja kõikidel konkurssidel. Tublimad osavõtjad on läbiaegade olnud ka Aravete Agro OÜ ja Kehtna Mõisa OÜ, kellel samuti muljetavaldav konkursside kogemus. Tänavusest holsteini konkursist

Foto 4. Viss ja reservviss koos Aavo Mölder ja Mall Rodimi (Tartu Agro AS), Tanel Bulitko (ETKÜ), kohtuniku Jos Knoefi (Holland) ja Maie Tammega (Tartu Agro AS) (T. Bulitko)

võttis esmakordselt osa Perevara AS, kes varem on osalenud korra eesti punase tõu konkursil.

Kõikidele tublidele osavõtjatele avaldan korraldajate nimel tänu nähtud vaeva eest lehmade ettevalmistamisel ning ilusa esitluse eest. Uute konkursielamusteni ja kohtumiseni juba eeldatavalt 10. mail 2012.aastal.

L A M B A D

Kuueteistkümmes lamba- ja kitsepäev Kurgjal

Pm-mag Külli Vikat
Eesti Lambakasvatajate Selts

Üle-eestiline lamba- ja kitsekasvatajate suvepäev toimus 6. augustil Carl Robert Jakobsoni Talumuuseumis, mille korraldaja oli Eesti lambakasvatajate Selts.

Oodatud olid kõik seltsi liikmed, huvilised, lamba- ja kitsekasvatusega tegelevad ettevõtjad.

Päev algas kell 10 juhatause esimehe Hillar Kalda avasõnadega. Selleks ajaks pidid ka kõik loomadega suvepäevalised olema kohale jõudnud. Kohe sai alustada loo-

Foto 1. ELasi juhatause esimehe Hillar Kalda avakõne (U. Sellis)

made voolimise, valmistamise ja joonistamisega. Seekord ei olnud need tegevused mõeldud ainult lastele. Kätt said proovida kõik suvepäevalised, kel tahtmist oli.

Kell 11 paluti kõigil loomaomanikel oma hoolealuste juurest lahkuda, sest tööd alustas viieliikmeline komisjon, kuhu kuulusid prof Olev Saveli, Hülla Liiv, dots Peep Piirsalu, Hillar Kalda ja pm-mag Külli Vikat. Seekordsel suvepäeval oli kavas läbi viia kolm konkurssi:

- I – kauneim ET ja EV utt (16. korda);
- II – nooruttede rühm (min 3 utte sünd 2010. a);
- III – noorjäärade (ET ja EV) konkurss, kaks viimast esmakordselt.

Foto 2. Laste loominguiline tegevus (U. Sellis)

Foto 3. Raudadega lambapügamise võistlus (U. Sellis)

Foto 6. Leonid Kirss kaunima ET noorjääraga (U. Sellis)

Paralleelselt loomade hindamisega kuulutati välja ka villakoti viskamise võistlus. Võistlusklasse oli neli: püügid, poisid, naised ja mehed. Iga võistlusklassi kolmele paremale oli ette nähtud auhind, aga kui auhinna-saajat enam kohal ei olnud, anti preemia järgmise tulemuse saanud osalejale.

Seni kuni loomade hindamise komisjon oma tööd tegi, said suvepäevälised õnne proovida ka lamba kehamassi ennustamisel, kus iga panus maksis 50 eurosent ja võitja ehk täpsema kehamassi ennustaja saab kogu raha endale. Õnneks või õnnetuseks oli täpsema silmaga ennustajaid kolm, kes võiduraha omavahel ära pidid jagama. Jäär, kelle kehamassi ennustati, oli pärit Rõõmu talust Valgamaal.

Aeg kulus kiiresti ja nii jõudiski kätte pügamisvõistlus, mis viidi läbi kolmes võistlusklassis:

1) elukutselisi pügajaid oli registreerunud kolm, parim neist Mehis Tamsalu, kelle tulemus kolme lamba pügamisel oli 5,01 min;

2) harrastajaid ehk amatööre oli üks, villast vabastada tuli kaks lammast, võitja Hillar Kalda ajaga 6,11 min;

Foto 5. Liidia Kängsepp koos võitjatega (U. Sellis)

Foto 4. Komisjoni liikmed Hülla Liiv, Külli Vikat ja Peep Piirsalu (U. Sellis)

Foto 7. Parim tõuaretaja Ell Sellis koos EV kaunima noorjääraga (U. Sellis)

3) raudadega pügajaid oli kaks. Pügada tuli üks lammast ja selleks kulus kiiremal pügajal, kelleks oli Helgi Nurm, 22,16 minutit. Lambapügamist talumuuseumi jäära peal pidi näitama kõige kiirem pügaja. Ajast aega on pügamisvõistlus kõige enam osalejate tähelepanu haaranud, nii ka seekord, sest vaatajad tekitasid lava ümber tiheda inimringi.

Pärast pügamisvõistluste võitjate tunnustamist, kus iga võistlusklassi parim sai karika, asuti jõudu proovima kõieveos. Kuulutati kaptenid: eesti tumedapealiste karjade omanikke juhtis Tiit Kaivo ja valgepealiste karjade omanikke Margus Keldo. Kohe olid võistkonnad komplekteeritud ja nii asutigi jõudsalt kõie kallale. Võitjaid eesti valgepealise lambatõu karjade omanikud.

Kuna mõnel loomaomanikul oli kaasas rohkem lambaid kui talust inimesi, siis seekord tuli rahval minna loomade juurde, mitte nagu tavaliselt, kui lambad inimestele näitama tuuakse. Päevajuhi Olev Ulbi mängima

pandud marsimuusika saatel võttiski kohalviibinud rahvas suuna lammaste alale talumuuseumi õuel. Kätte oli jõudnud aeg välja kuulutada konkursside tulemused.

Foto 8. Parim tõuaretaja Lilien Veske koos ET kaunima noorjääraga (U. Sellis)

Foto 10. Kõieveo võitsid „valgepealised“ (U. Sellis)

Tabel 1. Kauneimad uted

Koht	Omanik	Number	Punkte
ET			
I	Lilien Veske, Suur-Närskä talu, Viljandimaa,	208055	45
II	Leonid Kirss, Karroma talu, Tartumaa,	1018271	44
III	Lilen Veske, Suur-Närskä talu, Viljandimaa,	1487855	36
EV			
I	Liidia Kängsepp, Krimmi talu, Põlvamaa,	1895896	48
II	Ell ja Urmas Sellis, Väike-Hauka talu, Põlvamaa,	978842	39
III	Tsura Talu OÜ, Valgamaa,	1942651	38
II	Tsura Talu OÜ, Valgamaa	2302508	39
III	Tsura Talu OÜ, Valgamaa	2301853	36

Kaunima kitse valimine jäi seekord rahva poolt ära, sest oma ilu ei olnud nõus Vaike Talu üks kits näitama ja põikas lähimasse metsatukka peitu ning kitsekasvataja Merike Bakhoff jättis teise kitse hoopiski välja toomata.

Kõikide konkursside parimad loomaomanikud said karika omanikeks, lambad aga roseti või trikoloori värvi lindi ümber ja Anu Ait OÜ poolt väljapandud mineraal-söödakausi või koti Dessert AS-ilt täispiimaasendajat.

Foto 9. Plehku pannud kits on tagasi (U. Sellis)

ELaS pani välja rahalised auhinnad kolmele paremale ja lisaks said kasvatajad valida Farm Plant OÜ farminventari. Suur tänu firmadele auhindade eest! Järgnes fotosessioon võitjatega – lammas üksinda ja/või koos omanikuga, piltnik Urmas Sellis.

Päeva lõpetuseks loositi kohalolijate vahel välja neli auhinda ja kojusõit võis alata. Ka kaduma läinud kits saadi õhtuks kätte ja toimetati moodsas lambaveotreileris koju. Kõik on hea, mis hästi lõpeb!

Tabel 2. Kauneimad nooruttede rühmad

Koht	Omanik	Number	Punkte
ET			
I	Lilien Veske, Suur-Närskä talu, Viljandimaa		43
II	Leonid Kirss, Karroma talu, Tartumaa		43
III	Lenne ja Tiit Kaivo, Sireli talu, Harjumaa		39
EV			
I	Liidia Kängsepp, Krimmi talu, Põlvamaa		46
II	Tsura talu OÜ, Valgamaa		45
III	Ell ja Urmas Sellis, Väike-Hauka talu, Põlvamaa		37

Tabel 3. Parimad noorjäärad

Koht	Omanik	Number	Punkte
ET			
I	Leonid Kirss, Karroma talu, Tartumaa	2247717	44
II	Leonid Kirss, Karroma talu, Tartumaa	2247311	41
III	Lenne ja Tiit Kaivo, Sireli talu, Harjumaa	2572765	38
EV			
I	Ell ja Urmas Sellis, Väike-Hauka talu, Põlvamaa	2365053	50
II	Tsura Talu OÜ, Valgamaa	2302508	39
III	Tsura Talu OÜ, Valgamaa	2301853	36

L I N N U D

Kokkuvõte eesti vutitõu peamistest munajõudluse näitajatest aastatel 1987–2010

Emer-prof Harald Tikk, dots Aleksander Lember, teadur Viive Tikk ja PhD Matti Piirsalu

Eesti Maailikool ja Eesti Linnukasvatajate Selts

Eesti vutitõug kinnitati tõuks 1987. a. Tõug on liha-munasuunaline, haigustevaba ja senini tootmises hästi vastu pidanud. Käesolevas artiklis esitatakse rohkem kui 20-aastase tootmise ja katsetulemuste põhjal eesti vuti munajõudluse põhilised näitajad: munatoodang, mune-mahakkamise algus, munejate vuttide kehamassi muutused ning muna keskmine mass. Käsitletakse ka munatoodangu prognoosimist ja võrreldakse viimase 10 aasta andmetel ka aretusperede N4 (munasuunaline) ja N8 (lihasuunaline) munajõudluse näitajaid omavahel.

Eesti vuttide produktiivsusnäitajad olid tõu tunnustamisel järgmised: mune keskmise vuti kohta aastas (365 munemispäeva) 304; täiskasvanud vuttide kehamass 32-nädalaselt ♀ 195, ♂ 170 g; muna keskmine mass 12,0 g, 28-päevaste noorvuttide kehamass ♀ 128, ♂ 117 g; söödakulu 1 kg munamassile 2,62 kg. Tõu tunnustamise eelsel 10-aastasel aretusperioodil olid 20 põlvkonna jooksul lähtematerjali produktiivsusomadused suurenenud järgmiselt: munatoodang 88,4%; 4-nädalaste noorvuttide kehamass ♀ 33,3, ♂ 34,5%; täiskasvanud vuttide kehamass ♀ 27,5, ♂ 23,2%; täiskasvanud vuttide säilivus 16%.

Eesti vutitõu tunnustamise eel uuriti ka selle tõu erinevate produktiivsusomaduste vahelisi seoseid, kus statistiliselt tõenäosteks osutusid järgmised seosed:

- mida vanemalt hakkas emasvutt munema, seda suurem oli munatoodang ($r = 0,25, P < 0,05$);
- mida kergem oli emasvutt 40-päevase, seda suurem oli munatoodang ($r = -0,40, P < 0,001$);
- muna keskmine mass ei olnud usutavalt seotud teiste munemisbioloogiliste näitajatega;
- esimese kuu munatoodang ei olnud statistiliselt usutavas seoses 13 kuu munatoodanguga;
- 2. ja 3. munemiskuu munatoodang oli tugevas seoses 13 kuu munatoodanguga, vastavalt $r = 0,33, P < 0,01$ ja $r = 0,41, P < 0,001$.

Aretuse käigus on selgitatud ka ristamistulemusi ja eesti vuttide võimet muneda ka kaks muna päevas, samuti vutimunade toiteväärtust ja kvaliteeti.

Järgnevalt vaadeldakse eesti vutitõu munajõudluse viimaste aastate näitajaid ja võrreldakse neid eesti vutitõu loomise aegsete näitajatega. Kasutatud on vuttide munemise individuaalse jõudluskontrolli andmeid.

Perekondaretusega alustati 2000. aastal ja neid on kujundatud 16 põlvkonda. Perekondade N4 (munasuunaline) ja N8 (lihasuunaline) aretuses munaproductiivsus osas ei esine olulist erinevust kahe perekonna vuttide

munatoodangus viimastel aastatel. Viie aasta keskmine 10 kuu munatoodang on 4. perekonnas 243,7 ja 8. perekonnas 245,0 muna, kusjuures olid viimase emasvutid munemahakkamisel keskmiselt veidi vanemad (1,4–3,5 päeva) kui 4. perekonna vutid.

365 päeva munatoodangu andmed aga näitavad, et 4. perekonna emasvuttide munatoodang oli märgatavalt suurem kui 8. perekonna emasvuttidel. Vastav näitaja oli 2009. a (emasvutid üksinda puuris) 4. perekonnas 322,0 ja kaheksandas 318,5 muna. 2010. a peeti puuris koos emas- ja isasvutt, toodang vastavalt 321,5 ja 312,9 muna. Arvamus, et emas- ja isasvuttide koospidamine vähendab oluliselt emasvuttide munatoodangut, ei leidnud uuringus täit kinnitust, kuigi koospidamine vähendas siiski 4. peres munatoodangut aastas 0,5 ja 8. perekonnas 6,2 muna võrra.

Viimastel aastatel on eesti vuttide muna keskmine mass võrreldes tõu tunnustamise aegsega tunduvalt suurenenud. Tõu tunnustamise aegne muna keskmine mass (12,0 g) on tunduvalt suurenenud. Nüüd on 4. perekonnas see 14,2 ja 8. perekonnas 13,7 g. Eesti vuti muna keskmiseks massiks aretusstandardina on 13,5 g. Muna keskmise massi stabiliseerimiseks on individuaalkontrollil olevate eesti vuttide seast pidevalt praagitud raskeid ja üli-raskeid mune (15–25 g) munevad emasvutid.

Eesti emasvuttide kehamass oli munemise algul keskmiselt 175–180 g. Munemisaasta jooksul suurenes emasvuttide kehamass tunduvalt, olles perekonniti vastavalt 254 ja 260 g. Tõu tunnustamise ajal kaalusid kuuekuised emasvutid keskmiselt 191 g. Seega emasvuttide kehamass munemise algul moodustas vaid 69% munemise lõpetanud vuttide kehamassist.

Korrelatiivseid seoseid eesti vuttide mõnede viimaste aastate munemisbioloogiliste näitajate vahel uurides selgus, et kahe perekonna individuaalse jõudluskontrolli

Foto 1. Emavuti munajõudlus on kõrge

(A. Tänavots)

andmetel põhinevad seosed omavahel oluliselt ei erine. Olulisi erinevusi ei leitud ka viimaste aastate seoste võrdlemisel 1988. a avaldatud vastavate korrelatsioonide suurusjärgudes. Endiselt esineb tugev positiivne korrelatsioon esimese munemiskuu ja kuue munemiskuu munatoodangute vahel, mis võimaldab munatoodangut prognoosida.

Kokkuvõtlikult on eesti vutitõu tunnustamisjärgse (1987–2010) selektsioonitöö põhilised tulemused munajõudluse osas järgmised.

1. Praegu toimub selektsioonitöö kahe perekonnaga, kelle muna- ja lihajõudlus on veidi erinevad.

2. Munemisaasta jooksul suurenes emasvuttide kehamass tunduvalt, olles perekonniti keskmiselt 254 ja 260 g. Täiskasvanud eesti emasvuttide kehamass oli munemise

algul ainult 69% 365 päeva munenud emasvuttide kehamassist.

3. Seleksiooni tulemusena oli viimase 16 põlvkonna kestel emasvuttide aastane munatoodang suurem (318,5–322,0 muna) kui tõu tunnustamise ajal (1987. a 285 muna).

4. Vutimunade keskmine mass oli perekonniti 13,7 ja 14,2 g, olles tunduvalt suurem kui tõu tunnustamise ajal (12,0 g).

5. Eesti vuttide munemisbioloogiliste näitajate vahelised seosed olid 1987. a saadud tulemustega samalaadsed. Esimese munemiskuu toodang võimaldab küllaldase täpsusega prognoosida kuue munemiskuu toodangut ($r = 0,78$).

JÕUDLUSKONTROLL

Loomade elektroonilisest märgistamisest

Kaivo Ilves

Jõudluskontrolli Keskuse direktor

Juba mõnda aega räägitakse Eestis ning kogu maailmas loomade elektroonilisest märgistamisest. Elektrooniline märgistamine on levinud laboriloomadest elevantideni ning siia hulka kuuluvad ka kodu- ja põllumajandusloomad ning kalad. Segi ei tohi ajada loomade elektroonilist märgistamist ja Eestis üsna populaarset satelliit- ja GPS-saatjatel põhinevat ulukite jälgimissüsteemi. Elektrooniline märgistamine on ikkagi ainult looma identifitseerimiseks, mitte aga loomade jälgimiseks pikkade vahe- maade tagant.

Eestis on elektrooniline märgistamine riiklikult reguleeritud põllumajandusloomadel ning kasutusel veistel, lammastel ja kitsedel ühe võimaliku märgistamisviisina ning hobustel kohustusliku märgistamisviisina. Sigade elektrooniline märgistamine ei ole Eestis seadustega reguleeritud, kuid kuuldavasti siiski juba mõnes karjas kasutusel. Koduloomade (koerte ja kasside) identifitseerimine on reguleeritud omavalitsuse vastavate eeskirjadega ja sõltuvalt omavalitsusest ning looma vanusest võib siin olla erinevusi, kuid ka koerte ja kasside elektrooniline märgistamine on üsna levinud.

Elektroonilise märgistamisvahendi kohta kasutatakse Eestis mitmeid termineid:

- transponder – sõna tuleneb ingliskeelsest sõnast *transponder* (definiitsiooni järgi raadiosagedusel töötav seade), mis edastab temas sisalduvat (identifitseerimis-) koodi, kui *transiiver* ehk vastuvõtja on aktiveeritud;

- kiip – transpondri rahvakeelne nimi, kuid ka naha alla lihasesse paigaldatav märgistamisvahend. Kasutatakse hobustel ja lemmikloomadel;

- elektrooniline kõrvamärk – kõrvamärk, mis Eestis näite puhul meenutab pörsastel kasutatavat nn nõöpi, aga lisaks on kõrvamärgis ka transponder/kiip. Põllumajandusloomade elektroonilistest märgistamisviisidest enim levinud;

- boolus – elektrooniline märgistamisvahend, mis oma olemuselt on kapsel, millesse on paigaldatud transponder ja mida saab kasutada ainult mäletsejalistel (boolus asub paigaldamisjärgselt vatsas). Boolus on kasutusel eelkõige piirkondades, kus probleemiks on loomade vargused, mistõttu vatsas asuv boolus on varguste vastu võitlemisel suureks abiks.

Elektroonilise kõrvamärgi populaarsus on tingitud neljast asjaolust.

- Lihtne paigaldada – tegemist on tavalise kõrvamärgiga ja paigaldaja ei vaja spetsiifilist väljaõpet.

- Loetav – märk on loetav ka visuaalselt, mitte ainult vastava lugejaga.

- Loomale sisuliselt ohutu – puuduvad võimalikud ohud hilisemateks tüsistusteks.

- Toiduohutus – lihaks kasutatavate loomade puhul ei ole karta, et märgistamisvahend leitakse “võõrkehana” toidulaualt.

Kõik elektroonilised märgistamisvahendid sisaldavad endas kiipi, milles on identifitseerimisnumber. Kiibi numbri kasutamise põhimõtted on samad, olenemata identifitseerimisvahendist (v.a karjasisesel märgistamisel kaelatranspondritega või korduvkasutusega kõrvamärkide puhul). Kasutatavad kiibid peavad olema unikaalsed ja vastama standardile ISO 11784 ja ISO 11785.

Standard 11785 kirjeldab tehnilisi näitajaid, millele kiip peab vastama.

Standard 11784 kirjeldab kiibis oleva numbri kirjeldust üksikasjalikult.

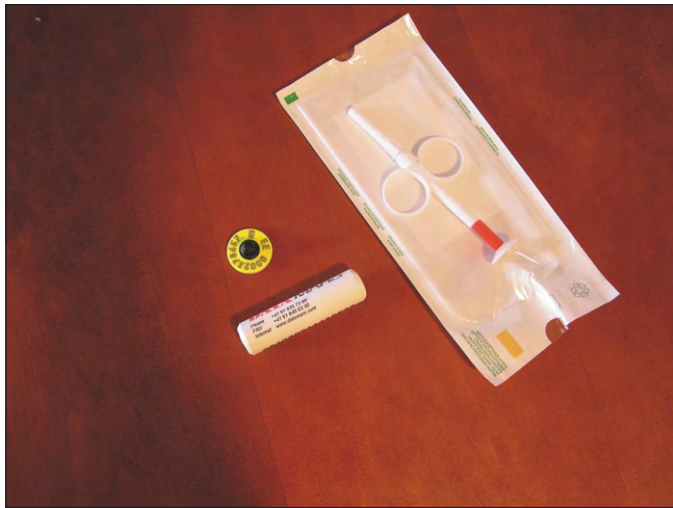

Foto 1. Elektroonilised märgistamisvahendid (K. Ilves)

Standardi järgi ei tohi kunagi esineda kahte ühesuguse numbriga kiipi. Asenduskiip kannab küll sama identifitseerimisnumbrit, kuid kiip sisaldab lisaks informatsiooni, et tegu on asendusega (ka iga järgnev asendus kannab informatsiooni, mitmenda asenduskiibiga tegu on).

Kiibis kasutatavad identifitseerimisnumbrid jagunevad oma põhimõtte poolest kahte gruppi:

- 1) tootjakoodipõhine
- 2) riigikoodipõhine

Tootjakoodipõhine identifitseerimiskood koosneb tootjakoodist ja identifikaatorist ning algab alati koodiga, mis on võrdne või suurem üheksasajast (näiteks 900, 965, 980). Tootjakoodi antakse ICARi (Rahvusvaheline Jõudluskontrolli Komitee) poolt tootjale, kes on oma tootega edukalt läbinud ICARi testi, mille käigus kontrollitakse toote vastavust ISO standarditele 11784/11785. Sisuliselt on tegemist ka teatud mõttes kvaliteedimärgiga, et antud toode on edukalt läbinud laboritesti. Koodi 900 omistab ICAR tootjatele, kes alustavad kiipide tootmist/müümist ning igale konkreetsele tootjale registreeritakse numbrite vahemik, milliseid numbreid antud tootja võib toota ning müüa sõltumata riigist. Kui antud numbrite vahemiku on tootja ära kasutanud või kui sama tootja tuleb turule mõne teise tootega, siis registreeritakse tootjale uus numbrite vahemik. Näiteks tootja Insprovet S.L võib toota kiipe numbrivahemikus:

- 900 / 178.000.000.000 – 178.000.999.999
- 900 / 172.000.000.000 – 172.000.999.999
- 900 / 174.000.000.000 – 174.000.999.999
- 900 / 176.000.000.000 – 176.000.999.999

Suurem tootjakood kui 900 registreeritakse suurematele tootjatele, kelle tootmist eespool kirjeldatud numbrivahemike eraldamise süsteem võib piirama hakata – näiteks 982 (Allfex), 978 ja 960 (Chevillot, kes on Allflexi partner), 971 (DeLaval), 972 (Planet-ID, kelle kiipe JKK pakus hobuste märgistamiseks). Need tootjad võivad oma koode ise jagada erinevate toodete vahel vastavalt vajadusele, kuid seejuures peavad tagama tootmise käigus numbrite unikaalsuse.

Sellesse gruppi kuuluvate kiipide puhul on alati võimalik leida konkreetse kiibi tootja ICARi kodulehelt:

http://www.service-icar.com/manufacture_codes/Manufacturers_DB/manufacture_codes_main.asp

Riigikoodipõhine identifitseerimiskood koosneb riigi koodist (ISO 3166:1993; Eestil 233) ning riigisisest unikaalsest identifikaatorist (sisuliselt on tegu veiste märgistamis põhimõtte analoogiaga). Siin tagatakse koodi unikaalsus riigisiselt ehk iga kiip, mis on riiki toodud, peaks olema registreeritud, et ei tekiks dubleerivate kiipide ohtu.

Eestis on kasutusel mõlemat, nii tootjakoodi kui riigikoodi tüüpi kiipe. Eesti riigikoodiga kiipidel, mida on kasutatud hobuste märgistamiseks, on olnud kasutusel põhimõtte, et kiip koosneb riigikoodist, tootjakoodist ja unikaalsest identifikaatorist ehk numbriga unikaalsuse tagamine on mitteametlikult juba kiibi tootjal. Näiteks on Eestis hobune, kelle kiibinumber on 233098100013691. Süsteemi tundes võime eeldada, et tegemist on firma Datamars poolt toodetud kiibiga ning selle firma puhul on suure tõenäosusega ka kiibi unikaalsus tagatud.

Veiste, lammaste ja kitsede elektrooniliste märkide osas kasutatakse riigikoodipõhist identifitseerimiskoodi ning kõrvamärgis oleva kiibi unikaalsuse (sh antud liikide vahel) tagab Jõudluskontrolli Keskus märkide tellimisel.

Mida pidada meeles elektroonilisi identifitseerimisvahendeid kasutades?

- Standardile vastavaid kiipe/märke saab lugeda iga standardile vastava lugejaga sõltumata kiibi/märgi ja lugeja tootjast. Ei vasta tõele väide, et ühe tootja märke saab lugeda ainult sama tootja lugejaga.

- Looma identifitseerimine sõltub lugejast ja kiibist/märgist. Kvaliteetse märgi lugemine tagasihoidliku kvaliteediga lugejaga ei pruugi anda oodatud tulemust (sama kehtib ka vastupidiselt – kvaliteetne lugeja ja tagasihoidliku kvaliteediga märk/kiip).

- Lugemiskaugus on piiratud. Süsteem on looma identifitseerimiseks, mitte jälgimiseks.

- Üldjuhul sisaldab elektrooniline identifitseerimisvahend ainult looma numbrit. Looma info (põlvnemine, toodangud, omaniku andmed) on seotud juba infosüsteemidega, mis looma numbriga lugemisel kasutavad andmebaasi andmeid kas *online*'is või on eelnevalt lugejasse salvestatud.

- On olemas ka teist tüüpi elektroonilised märgid ehk nn UHF-märgid, mis töötavad kõne all olevatest märkidest teisel sagedusel ning seetõttu eespool kirjeldatu nende puhul ei kehti.

Euroopas on põllumajandusloomade elektroonilise märgistamise esirinnas Prantsusmaa lammaste ja kitsede ning Taani veiste märgistamisega. Nende riikide kogemustega on inglise keele oskajatel võimalik tutvuda:

- The use of electronic identification for small ruminants in France - http://www.icar.org/Documents/Bourg-en-Bresse2011/Presentations/session%201%20-%2022%20pm/S1b_Louise%20Marguin.pdf

- Introduction of mandatory electronic identification of cattle in Denmark - http://www.icar.org/Documents/Riga_2010/ppt/Hansen.pdf

- The intelligent calf feeding box - <http://www.icar.org/Documents/Bourg-en-Bresse2011/Posters/Intelligent%20calf%20feeding%20box.pdf>

REFERAADID

Uudiseid Hollandi veisekasvatusest

Veebro dairy management, 78. aastakäik, juuni 2011
Referaat artiklitest

Hollandi lehmikute eksport tõusuteel

Lehmikute eksport 2006–2009 oli väike sinikeele hai-guse tõttu, sest paljud riigid loobusid impordist. Tuli kasuks Eesti veisekasvatajatele. 2009. aastast eksport jälle suurenes, karjakasvatuse kontrollaastal 1.09.2009–31.08.2010 eksporditi 30 351 lehmikut välismaale. Eel-misel kontrollaastal eksporditi ainult 18 226 lehmikut. Praeguse kontrollaasta seitsme kuuga eksporditi 23 655 lehmikut, mis annab lootust jõudmaks kunagiste tippaas-tate tasemele (40 000 kuni 50 000 lehmikut aastas). Pea-mised importijad on Rumeenia (21,7%) ja Venemaa (17,4%), aga piisavalt impordib ka Põhja-Ameerika. Müüjatele põhjustab lisakulutusi sinikeele sertifikaat ja selleks nõutavad uuringud.

Olympic on surnud

Aastate 2006–2010 kõige populaarsem mustakirju hols-teini aretuspull Delta Olympic (isa Addison, emaisa Bes-ne Buck) suri, kui oli tootnud üle 1,4 mln spermadoosi, mis müüdi paljudesse riikidesse. Koos Sunny Boy, F16, Celsius, Eastland Cash, Lord Lily ja Himster Grandprix-iga võib teda arvestada hollandi holsteini aretuspullide paremiku hulka.

Kui suur võib loomalaut olla?

Hollandis käib äge avalik diskussioon selle üle, mille alustas valitsus. Põllumajanduse riigisekretär Henk Blecker tahtis teada, millist lauta tuleks nimetada megalaudaks ja mida sobiks kasutada. Diskussiooni baasil soovitakse määratleda megalauda suurus seal peetavate loomade arvu järgi.

Riigisekretär alustas selle diskussiooni pärast parlamen-dis ja üldsuses tekkinud arvamust, et jälle suurenevad lau-dahooned. See ei puuduta mitte üksnes sigu ja linde, vaid ka veiseid. On vastuseis sadade piimalehmade pidamisele ühes laudas. Seni pole Hollandis farme, kus on üle 1000.

Punasekirjute veiste arvu märgatav suurenemine

Nende arvu kasv pole ainult Hollandis, vaid ka teistes riikides, kus kasutatakse hollandi punasekirjute pullide spermat. Nende eeliseks on piima kuivaine-, eriti valgusi-

saldus, parem toitumuse säilimine ja pikem kasutusiga. Piimatoodangus on mustakirju kindlam, kuid neljandik Hollandi farmeritest aretab punasekirjuid veiseid. Kui 2007. a seemendati punasekirjute pullidega 28% ja mustakirjutega 72%, siis kolme aastaga muutus suhe 35 : 65 vastu.

Hollandis on lehmadest (1,4 mln) enamik registreeritud tõuraamatusse, kuid viimaste aastatega suurenes punasekirjute veiste arv 30% ja mustakirjute arv 6%.

Tabel. Tõuraamatulehmade arv

Aasta	Punasekirju holstein	Mustakirju holstein
2010	101 416	574 740
2009	97 763	583 027
2008	84 896	548 430
2007	78 837	541 629

Surnult sündide arvu vähenemine aretuse teel

Surnult sündinud vasikad on probleemiks kõikides are-nenud piimakarjakasvatusega riikides. Kui Hollandi keskmisena on lehmadel surnult sündide sagedus 5%, siis esmapoeginutel 15%. Seejuures on just esmapoeginutelt elusa vasika saamine halvenenud. Teadusuuringud on tõestanud vasika sünnimassi, esmapoeginu vanuse ja tiin-usperioodi pikkuse, kuid ka geneetiliste tegurite mõju sellele. On ju teada pulli mõju surnult sündinud või 24 tunni jooksul pärast sündi surnud vasikate arvule. Majan-duslikult tähendab iga kaotatud vasikas rahalist kadu, kuid samuti väheneb farmeril võimalus aretuseduks.

Hollandis hinnatakse pulle nende tütarde esmapoegimi-se näitajate alusel, sest probleem on just seal. Aluseks võetakse vasika sünnikergus või -raskus ning elujõud, mis tagaks vasika ellujäämise. Pulli valikuga saab vähendada surnult sündi ja raskeid sünnitusi. Kui poegimiskerguse hinnang pullil on 104, tähendab see, et raskete sünnituste arv väheneb lehmikutel 20%, kuid lehmadel 10%. Aru-saadavalt on samal ajal tegemist ema mõjuga.

Refereerinud O. Saveli

Luigel hinnati ja imetleti loomade ilu

Evi Narusk

Põllumajandus, 10, lk 5–9, 1990

Tänavune tõuloomade näitus-konkurss Viss 90 Luige baasis erines mõneti varem korraldatuist. Kõigepealt selle poolest, et välja polnud toodud üksikud rekordloomad,

vaid hindamiskomisjonile ja küllastajatele esitati tõesti ilusaid, harmoonilise välimikuga loomi. Esmatähtis oli iga loomaliigi vastavus tõutüübile, nagu seda tahetakse aretusega saavutada. Muidugi käis kena väljanägemisega kaasas ka hea toodang.

Uus oli seegi, et võrdväärselt suurmajanditega võisid pakkuda konkurentsi ka eraloomapidajate loomad. Neid oli küll veel vähe, aga oli ju selline ühine üritus esmakordne.

Esimesel päeval hindasid kohtunikud konkursist osavõtvaid loomi ja seadsid nad paremusjärjestusse. Hindamisest võisid osa võtta ka näitusekülastajad. Teisel päeval pildistati loomi ja demonstreeriti võitjaid.

Žürii esimees põllumajandusdoktor **Olev Saveli**: „Me oleme alati kiitnud näitustel suurt toodangut andvaid loomi. Ammu pole olnud Eestis põllumajandusloomade konkursi, välja arvatud seemendusjaamade pullide hindamised. Teised loomaliigid on unarusse jäänud. Ka suurmajandite seleksionäärid nägid vaid suurt toodangut andvat karja, üksikloom kadus massi hulka ära. Ega mõned seleksionäärid oskagi enam õigesti loomi hinnata.

Sellel näitusel oli neli põhilist loomaliiki (veised, sead, hobused ja lambad), edaspidi aga peaksid olema kõik põllumajandusloomad. Niisugune näitus peaks tulevikus kujunema maakondadevaheliseks konkursiks, kust võitnud loomad tuuakse vabariiklikule näitusele.

Meie talude alus peab olema dokumentidega tõestatud tõukari, sest tulevikus peavad tõuloomi müüma ka talupidajad. Me ei küüni veel lääneturule, idaturg on aga olemas. Iga looma puhul tuleb hinnata välimikku ja jõudlust koos. Inimene armastab loomi, armastus aga nõuab harmoonilist ilu. Niisugune näitus on ka kooliks talupidajatele. Edaspidi peaksid sellisest ettevõttest osa võtma ka põllumajanduskoolid“

Nudi maakarja tutvustanud **Ain Leesment** soovitas sarvedeta lehma taludesse, kus teda on hõlbus talitada naistel ja lastel. Pealegi lüpsab ta head rasvarikast piima.

Tõnis Soonets, tutvustades eesti punast tõugu, märkis, et šviitsi tõu järglased on parandanud lehmade udaraid ja toodanguid. Mõnevõrra on muutunud ka veiste värvus.

Arne Meier märkis eesti mustakirju tõu kohta, et viimastel aastatel on kasutatud aretuses väga palju holsteini tõugu. Euroopas on selle tõu tüübi kandjaks saksa holsteini kari. Kogenud silmaga aretajad tunnevad suure karja hulgast kõhklemata ära USAst pärit Grandboy järglased. Praegu pooled Eesti veistest on mustakirjud, kelle toodang on 4600 kg 3,9% piima. Viss 90 tiitli võitis Estonia kolhoosi Lilles, kelle udar tunnustati ideaalilähedaseks.

Andres Kallaste tutvustas hobusetõuge ja väitis, et igas talus peaks hobune olema, sest ta on inimesele kõige lähedasem loom. Eesti hobune on oma tüüpide ja värvuste kaudu üks maailma unikaalsemaid tõuge, kes on säilinud tänu meie suurepärastele hobusekasvatajatele, kuigi riiklikku toetust on hobusekasvatus vähe saanud. Eesti raskeveohobune ei jää mängust välja, sest kindlasti oleks meelde jääv tugev, õllevaate vedav hobune. Algust võiksid teha E. Vilde ja Viru-Nigula kolhoos. Tori tõu „leedi“ tiitli võitis Aroonia oma ilusa ja harmoonilise kehaehitusega.

Leo Kapp eesti suure valge tõu riiklikust tõulavast märkis, et sealihha pekk pole enam populaarne. Head peekoni-liha ja kõrgemat hinda saadakse 70–90 kg raskusest seast,

120 kg raskune siga pole enam peekon. Mida noorem siga, seda kallim liha. Tõuparanduseks on ostetud sigu Inglismaalt, ka Soomest. Parimateks tunnustati Põlva POÜ ja Avangardi (Tartumaa) kolhoosi suure valge tõu ning Pärivere sovhoosi, Edasi kolhoosi (Pärnumaa) ja Pihtla kolhoosi (Saaremaa) peekoni tõugu sead. Kahjuks talude sigu näitusel polnud.

Seevastu suurmajandite lambakasvatavatele pakkus konkursi talumees **Kalju Hallik** (endine kauaaegne EKE-Projekti direktor) oma tumedapealiste lammastega, kelle tõufarm sai aluse Karuse kolhoosist. On sel aastal müünud juba 46 tõulammast. Eestimaal on 40 000 lambapidajat, kelle lammaste tõu parandamiseks tuleb vaeva näha. „Ikka ei jõua inimeste teadvusse, et kalli tõujäära ostmine pole kulu, vaid tulu.“ **Enhard Musto** ütles, et valgepealist lammast peetakse kehvema mehe lambaks, kuid ta pole halvem tumedapealisest. Häid lambaid saate osta Aravete ja Viru kolhoosist.

*Järgnevalt olgu ära toodud põllumajandusministri ase-täitja **Jüri Kulbini** kui näituste initsiaatori ja ajakirjaniku **Evi Naruski** (mõlemad EPA loomakasvatajadiplomiga) mälestuseks nende sõnasõnaline tekst.*

„Niisugused näitused peavad saama meil traditsiooniks,“ ütles Jüri Kulbin. „Olen tutvunud taoliste näitustega Hollandis ja Saksamaa Liitvabariigis, mis teatud mõttes on ka õppenäitused. Vahel lõppevad need oksjonitega. Tahaks ka Eestimaal näitustelt saada suuremat kasu-tegurit.

Siiani aeti taga ainult suurt toodangut ja tavaliselt sai lehm parima looma tiitli vaid lüpsstud piimatonnide järgi. Looma ilu all tuleb mõista harmoonilist ilu, kus kena välimiku ja udaraga lehm lüpsab ka palju piima ning on sobiv kaasaegsetele pidamistehnoloogiatele. Tähtsaks tuleb pidada ka inimese suhtlemist loomaga. Sõbralikult ja kuulekalt esitav loom talub kergemini stressi.

50 aastat tagasi nõudis füüsilist tööd tegev inimene pekist liha ja rasvast piima rukkileiva kõrvaseks. Täna on inimese füüsilist tööd kergendanud masinad ja loomi aretatakse inimeste toidulauda arvestades.

Jälgides tänavuse näitus-konkursi hindamistulemusi, peab ütleva, et need olid üsna ühtlased. Erinevate kohtunike arvamused tõutüübile vastava looma väljavalmisel langesid üsna kokku. Kohtunikel polnud teada looma omanik, määravaks sai tõuaretaja kogenud silmaga antud hinnang.

Kahju, et tänavuse näituse kohta nii vähe eelreклаami tehti. Paljud jäid kindlasti teadmatusest tulemata. Me peame õppima ka reklaamima. Kindlasti tuleb järgmistele põllumajandusloomade näitus-konkurssidele rohkem talupidajaid.

Esimene üritus läks igati korda tänu kõigile korraldajatele, eriti aga Olev Saveli initsiaatorlikule tegevusele. Kui, siis ainult loomade esitamise tehnikat peaks veel viimistleva. Igatahes esimene vasikas ei läinud aia taha.“

Refereeris Olev Saveli

R E I S I K I R J A D

Lambakasvatajate õppereis Hollandisse ja Belgiasse

Aili Kirst

ELaSi ja EHSi liige Saaremaalt

Eesti Lambakasvatajate Selts korraldas 28. juulist 2. augustini õppereisi Hollandisse ja Belgiasse eesmärgiga tutvuda kohaliku lambakasvatusega. Amsterdami lennuväljal ootas meid buss, sõitsime praamiga Texeli saarele. Sõidu ajal andis meie giid Ivi Lippmaa ülevaate Hollandi ajaloost, geograafilisest asukohast ja majandus- poliitilisest olukorrast. Maantee ääres nägime kanalite ja mätasaedadega piiratud karjamaid, kus sõid koos nii lambad, veised kui ka mõned hobused. Maastik oli puudepõdsasteta, ilma mingisuguste varjualusteta loomade jaoks, joogivett saavad loomad kanalitest, nende peale- ja mahalaadimise kohad on piiratud taraga.

Saime teada, et Hollandis on 1,7 miljonit lammast, neist 70% tekseli tõugu, 20% tekseli ristandeid, ülejäänud teised tõud. Lambakasvatusega tegeleb 20 000 firmat ja 22 aretusorganisatsiooni. Tasuvus algab 300 ute pidamisest, alla selle on niinimetatud hobikorras lambapidamine, ning pererahvas peab mujal tööl käima.

Texeli saarel alustati tekseli tõu aretamisega 19. sajandil. Eesmärk oli saada kiiresti kasvav, hea villaga lambatõug. Selleks ristati lincolni ja lincesteri tõug. Järglased olid silmapaistvalt erilise peaga, laiade silmavahedega, lühikese kaela ja sabaga. See kõik tuli juhuslikult, kuid just sellised lambad hakkasid aretajatele meeldima. Igal aastal peeti kümneid näitusi, kus hinnati kõigepealt lamba erilist nägu, alles seejärel lihavorme. Senini on eesmärgiks säilitada algne Texeli saare tõug, kellel on ka head lihaomadused (topeltlihas) ning uttedel palju piima. Talled kasvavad kiiresti, liha tapasaagis 60%. Uted paaritatakse 7–12 kuu vanuselt, poegivad nad üks kord aastas. Talled arvestust peetakse kahes vanusegrupis: aastased

lambad toovad keskmiselt 1,25 talle, vanemad 1,6 kuni 1,8. Pooleaastane tall on 69 cm kõrge.

Alates 1985. aastast on tekselid levinud teistesse Euroopa maadesse ja USA-sse, nüüd ka Eestisse. Texeli saarel peetakse suvel mitu korda põllumajandusnäitust, kus suur osatähtsus on just tekseli tõugu lammastel. Ühele sellisele näitusele oli Eesti Lambakasvatajate Seltsi tegevjuht Külli Vikat plaaninud ka meie õppereisi alguse. Lammastel olid päitsed peas, esitlemisringis korraga kaheksa looma, keda komisjon uurib ja vaatab väga põhjalikult. Näituselambad valmistatakse hoolikalt ette, pügatakse siit-sealt villa nii, et lamma näeks võimalikult kandiline välja ja et ta topeltlihasest tingitud lai selg ja võimas tagaosa oleksid esile toodud. Aga peamine on ikkagi eriline näoilme. Uttede puhul on tähtis ka talled arv. Aretuseesmärgiks on kaksikud talled. Näitusel oli ka nelja tallega utt. Võisteldakse mitmes vanuseklassis, kõik toimub väärikalt ja väljapeetult, kuid samas elab rahvas võistlustele tuiselt kaasa.

Texeli saarel on suured karjad aastaringselt karjamaal. Uted viiakse veidi enne poegimist lauta, kevadisel ajal lähevad nad kahe-kolmepäevaste talledega uuesti karjamaale, kus on ka lisa sööt kogu aeg ees. Erilised mätasaiad on loomadele varjuks tuule ja vihma eest. Kui talvel vesi kraavis külmub, aetakse kari lauta jooma ja jälle välja tagasi. Karjamaal kasvab peamiselt raihein. Kui talus peetakse ka veiseid, siis lambad söövad talvel lehmakarjamaal rohu jääke. Kahekuused talled eraldatakse uttedest ja neile antakse lisa sööta. Mätasaiad on nii kõrged, et nad emalambaid ei näe. Kuna tekselid ei mäagi, siis talled emasid ei kuule, nad elavad rahulikult eraldi ja aina kosuvad. Farmirahvas näitab uhkustundega oma uttesid ja jäärasid, keda peamiselt müüakse tõuloomadena.

Texeli saare kahest farmist, mida me külastasime, oli üks eriliselt tähelepanuväärne. Selle perefarmi peremees

Foto 1. Tekseli jäärad

(U. Sellis)

Foto 2. Lambad näitusel

(U. Sellis)

ütles, et tal on kolm töölist – oma naine ja lapsed. Kevadel poegimisperioodil on abiks ka veel kaks praktikanti. Samas on siin 250 põhikarja lammast, 80 ameerika tõugu hobust (paljud kirjud) ja kitsed. Lambad on Taanist toodud texelid, veidi teistsuguse näoga kui kohalikud tekselid. See ei ole aretusfarm, kuid müüakse ka tõujärasid ja toodetakse liha. Nooruted paaritatakse seitsmekuuselt, poegivad nad aastaselt. Kui lambal sünnib rohkem kui kaks talle, pannakse ülejäänud kitse alla imema. Lambatallede imemise ajal lutitatakse kitsetallesid lehmapiimaga. Tavaliselt on esmapoegijatel keskmiselt 1,6 umbes kolmekilost talle, vanematel uttedel 2,2 kuni viiekilost järglast. Uted poegivad veebruaris, seejärel hoitakse laudas kuni kolm nädalat, siis lähevad koos karjamaale. Karjatavat maad on farmis kokku sada hektarit, sellest omandis ainult 20, ülejäänud on rendimaa. Muide, rent on seal väga kõrge, maa ostuhind meie mõistes üüratu, keskmise vesise põllu hektari eest. Uted paaritatakse karjades peetavate jääradega. Farm on suur ja selle majandamine igati läbimõeldud. Kavas on ehitada hobuste hotell. Maneež ja suur poegimislaud nii hobustele kui lammastele on valmis. Maneeži külgehituses on ööbimiskohad hobuste omanikele, kes oma lemmikud hotelli toovad. Bok-sirent on peaaegu poole odavam kui Amsterdams. Töökas pere ei ole ehituseks pangalaenu võtnud, sissetulekud on tulnud lammaste ja varssade müügist. Peremees on kindel, et kahe rohusööja loomaliigi pidamine kindlustab normaalse sissetuleku kogu perele ja võimaldab ka ehitada.

Järgmises külastatud farmis oli põhikarjas 65 tekselit, aastas peeti kokku 150–160 lammast, neil kõigil on põlvnemistunnistused. Kuid see farm ei osale näitustel, sest neil on oma arusaam tekseli aretusest. Peamiseks on siin lammaste suured silmad! Lambaid peetakse samuti aastaringiselt karjamaal. Omanikud taotleavad kõiges kvaliteeti: nii villas, lihas kui nahas. Lambaid pügavad omanikud ise mais-juunis. Parasiiditõrjet tehakse noortele lammastele kolm-neli korda aastas, vanematele enne poegimist ja paaritamise eel. Lambaid tapetakse kombinaadis. Liha-hinnast saladust ei tehtud – 16-nädalase talle rümbakilo hind on 10–11 eurot, vanemal lambal seitse eurot. Tõujärra müügihind on 1000 eurot. Võõrustajad olid üldse väga rõõmsameelsed ja avatud inimesed, näitasid isegi oma eluruume, mis olid samas lambalauda peal. Miks ka mitte, kui lambad on laudas ainult poegimise ajal, ja siis on hea

Foto 4. Suffolki lambad Belgias

(K. Vikat)

neid teiselt korruselt jälgida ning vajadusel appi minna. Kuid üldiselt olevat tekselid kerge poegimisega.

Jättes pererahva oma ilusaid lambaid imetlema, sõitsime Texeli saarelt Hollandi mandrile. Ühel pool maanteed olid kandilised karjamaad ilma ühegi põõsata, teisel pool ilusad külamajad istutatud puude roheluses, kõikjal kanalid ja kraavid vett täis – lammiala. Bussis kuulsime täiendust farmis nähtule Eesti Lambakasvatajate Seltsi aseesi mehelt Ell Selliselt, ja meie giidilt põhjalikku teavet Hollandi ajaloo ning Alkmaari linna kohta, kuhu sõitsime ööbima.

Järgmine õppepäev algabki 750-aastasest Alkmaari linnas, kus me külastame igareedest juustuturgu. Saime aimu kuulsa Hollandi juustu valmistamise ajaloost, mis on tihedalt seotud Hollandi meresõitjatega. Juust oli nende asendamatu toit pikkadel merereisidel. Juustul on tähtis osa hollandlaste ajaloos, kultuuris ja tavades. Näiteks kui tütar läks mehele, andis isa talle kaasavaraks juustutegemise riistad. Juustuvormid olid ümmargused ja just nendest juustupottidest said muide alguse sõjakiivrid. Kogu juustu valmistamise ajalooga tutvusime Alkmaari juustumuuseumis. Selle suursuguse hoone ees platsil demonstreeriti juustuketaste kaalumist vanaaegsel moel, kus spetsiaalsete kandraamidega kanti juust kiirkõnnil väga vanade ja täpsete kaalude peale. Kaalumise toimus praeguste juustumeistrite juhendamisel. See oli turistidele erakordne vaatepilt. Samas sai ka maitsta igasuguseid juustust valmistatud toite ja osta väikeseid, spetsiaalselt turistidele valmistatud juustukerasid.

Foto 3. Suuresilmsed tekseli lambad

(U. Sellis)

Foto 5. Piimalambad lüpsiplatsil

(U. Sellis)

Foto 6. Alkmaari juustuturg

(U. Sellis)

Foto 8. Tamm Hollandis

(U. Sellis)

Hollandist suundusime Belgiasse Antwerpeni. Suure kunstniku Rubensi linn on üks tuntumaid sadamalinnu vanas Euroopas ja maailma teemandikaubanduse üks keskus. Sõidu ajal andis giid jällegi riigist väga põhjaliku ülevaate. Ööbime Antwerpenis.

Esimeses külastatud farmis peeti suffolkke – Inglise tõug. Lambapidamine on farmi kõrvaltegevus, peamise sissetuleku toob 7000-ruutmeetiline lillede kasvuhoone. Poolel hektaril avamaal kasvatatakse krüsanteeme ja puude istikuid. Põhikarjas on 25 utte. Suffolki tõugu lambaid peetakse Hollandis ja Belgias hobikorras, nii ka siin. Farmis on 90 hektarit maad, kus kasvab suhkrupeet, speltanisu, raps ja kartul. Muidugi on ka karjamaa, kus lambad on novembrikuuni ilma lisaöödata. Poegimised on sünkroniseeritud detsembrile-jaanuarile, talvekuudel saavad laudas lisaööta. Talleid söödetakse tugevalt, 1 kg jõusööta päevas. Oder ja speltanisu purustatakse, lisatakse melassikuivised (18% proteiini) ja antakse uttedele-talteledele kohe pärast poegimist. Detsembrist märtsini on lambad laudas, saavad aruheina- ja hernesilo. Talled kaaluvad 10–14-nädalaselt nelikümmend kilo, täiskasvanud utt 80 kg, jääb 140 kg. Tallede sünnimass on suur. Üksiktall kaalub 5,2 kg, kaksiktall 4,2 kg, kolmiktall 3,7 kg. Aretuseks valitakse lühema sabaga talled – pikka saba peetakse suffolki tõu miinuseks. Keskmise tallede arv aastastel uttedel on 1,58, vanematel 1,71. Karja uuendatakse pidevalt, üle kuueaastasi uttesid ei peeta. Talled võõrutatakse neljakuuselt, söödetakse tugevalt ja suurem osa läheb tõumüüki. Farmis on veel kaks lehma, kolm hobust, kanad, küülikud ja kaks karjakoera.

Järgmises farmis näidati meile Belgia piimalambakarja. Utte poegimine on planeeritud nii, et piima saaks 10 kuud järjest, seejärel on kaks kuud kogu kari kinni. Lüpsuttede kinnijätmine toimub laudas, kus nad saavad ainult põhku ja veidi vett. Indlemist stimuleeritakse päevavalguslampidega, mis annavad pimedal ajal viis tundi lisavalgust. Paaritatakse gruppide kaupa 10 kuu jooksul erinevatel aegadel. Lammas annab 150 päeva jooksul 230 liitrit piima. Lüpstakse lüpsimasinatega platsil. Piima-proovid tehakse paar korda kuus. Lambapiim müüakse kodust türklastele hinnaga 2,25 eurot liiter. Lambapiima tootang hakkab alates viiendast eluaastast langema. Üle kümne aasta neid karjas ei peeta. Talled võõrutatakse 30 päeva vanuselt. Kui tahetakse lihatallesid, kasutatakse tekseli jäära. Belgia piimalamba ristamisel prantsuse piimalambaga järglase piimakus suureneb, loomad on terved. Farmis on 330 põhikarja utte, 29 hektarit maad, millest 20 ha karjamaad, 9 ha heina ja teravilja all.

Ees ootas Eesti Lambakasvatajate Seltsile tuttav farm, sest siit osteti Eestisse möödunud aastal kuus tõujäära. Tekseli lamba aretus on selles farmis heal tasemel, siit müüakse tõuloomi üle Euroopa. Esinetakse näitustel, et end teistega võrrelda. Jõudluskontroll on range. Põlvnemistunnistuse väljastamisel on oluline kõikide põlvnemisandmete olemasolu, ei loe ainult välimik. Kuid tõule iseloomulik kandiline pea, lai silmade vahe, lühike kael, lühikesed jalad – see on tekselifriikide asi, kes mida tähtsaks peab. Ka perenaine Sonia ei piirdu ainult lambakasvatusega, vaid töötab kohalikus maaelu arengut tutvusta-

Foto 7. Kitsefarm

(U. Sellis)

Foto 9. Ühispiit

(U. Sellis)

vas muuseumis, kuhu ta meidki kutsus. Samas Dinanti linnakeses oli meil õhtusöök koos Sonia perega.

Hommikul bussisõidu ajal järgmisesse farmi rääkis giid Ivi meile Belgia rahvastikust, mis jaguneb flaamlasteks ja valloonlasteks, ning nende keerulistest suhetest. Kogu reisi ajal kuulasime huviga loenguid Madalmaade ajaloost, poliitikast ja majandusest. Põhjalikult loomakasvatust tundev Ell tegi meile selgeks lambakasvatuse põhitõed ning paljude lambatõugude iseärasused.

Saabudes kitsefarmi nägime mitut laudatäit kitsi. Aasta jooksul peetakse siin 900–1000 lüpsikitse. Kitsi peetakse laudas, söödetakse purustatud maisi ja suhkrupeedi jääkidega. Kitsed on peamiselt saane tõugu. Talled sünnivad detsembris ja võõrutatakse kohe, kõigest kaks päeva saavad ternespiima. Lüpsiplatsile mahub korraga 40 kitsi. Kaks inimest lüpsavad kogu karja kahe tunniga. Piim läheb vabrikusse, kuid müüakse ka kodust. Juustu farmis ise ei tehta. Perefarmis on mahetootmine. Farmis on kolm koera, üks neist rottide püüdmiseks.

Nägime karjamaal mustakirjut lehmakarja, kelle aretus on neile tähtsal kohal tugevad jalad, mis pehmel pinnasel võimalikult kaua vastu peaksid. Farmer rääkis piimatootmise tehnoloogiast, mis on väga tähtis juustutöötusele sobiva piima tarnimiseks. Lüpsikarja peetakse elektrikarjusega piiratud rohumaal. Heintaimedest kasvas peamiselt raihein, liblikõielisi me ei näinud. Taludes, kus peetakse ka veiseid, korjavad lambad talvel nendes kopli-

tes rohuääke. Belgias on kuulus sinine veis, nägime neid ka ühes farmis. Tegelikult on nad valged, kuid meid üllatas nende suurus ja vägevad lihavormid. Laudas näitas peremees suurt tõupulli ja lehma vasikaga. Ka loomakasvatuses on tõuaretus siin tähtsal kohal.

Kogu reisi jooksul ühest sihtpunktist teise sõites saime tutvuda ka Madalmaade kultuuriga. Külastasime põliste traditsioonidega Delfti keraamikatehast ja selle muuseumi, veetsime vaba aega kaunis kesklinnas. Amsterdami tegime jalgsi paaritunnise linnaekskursiooni ja külastasime teemanditööstust. Imetlesime telliskivimaju, mis on ehitatud vaiadele kanalite labürindis. Nii mõnedki neist on kaldunud ette- või tahapoole, sest pinnas on pehme. Kanalitel on palju paatelamuid ja tihe laevaliiklus, laevade silla alt läbisõiduks tõstetakse sild üles. See on tasuline, teenus tellitakse telefoni teel.

Hollandis on väga palju jalgrattureid. Nende jaoks on ehitatud teed, kuhu jalakäijal ei ole asja. Kõikjal nägime tohutuid jalgrattaparklaid. Suureks elamuseks oli 6,6 km pikkuse merealuse kanali läbimine ja kuulsatel tammidel sõitmine. Bussijuht oli väga vastutulelik ning näitas meile huvitavaid maastikke.

Reisisellid said põhjaliku ülevaate Madalmaade maaelust ja sealsest lambakasvatusest. Nii mõndagi annab meil eeskujuks võtta, et lambakasvatus areneks tulutoovaks ettevõtmiseks.

Allflex – üks maailma suuremaid kõrvamärkide tootjaid

Kaivo Ilves

Jõudluskontrolli Keskuse direktor

Jõudluskontrolli Keskuse esindajad külastasid mais Allflexi tehas, kust pärinevad ka kõik Eestis kasutatavad kõrvamärgid. Allflex on loomade identifitseerimisvahendeid tootvatest firmadest üks maailma tuntuimaid ja suuremaid. Firma peakontor ning kõige olulisem tootmisüksus asub Prantsusmaa väikelinnas Vitre's. Vitre tehas on nn täistsükliline tehas, kus kõrvamärke toodetakse, trü-

kitakse ning klientidele saadetakse. Peale tavamärkide toodetakse Vitres ka elektroonilisi kõrvamärke, lihasesse paigaldatavaid kiipe ja elektrooniliste kõrvamärkide ning kiipide lugejaid.

Allflexi tootmisüksused asuvad ka Brasiilias ja Hiinas, kuid Vitre tehases toodetud märke võib leida kõikjal maailmas (umbes 80% toodangust läheb ekspordiks). Kui Prantsusmaa tehas on täistsükliline, siis paljudes maades on tehased, kus Prantsusmaal toodetud kõrvamärgile trükitakse numbrid. Suurimad printimiskeskused on Šoti-

Foto 1. Allflex'i tehas, Eesti kõrvamärkide sünnikoht (Allflex)

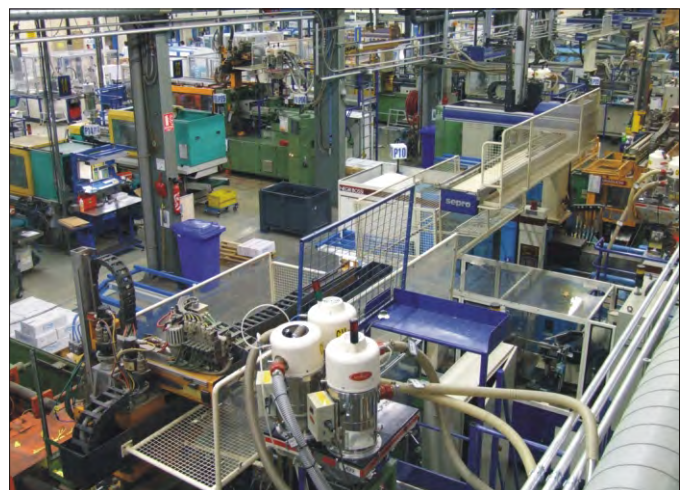

Foto 2. Kõrvamärkide tootmisliinid (Allflex)

maal, Belgias, Poolas, Norras, Saksamaal, Türgis, Kana-
das (Quebec'is), Ameerika Ühendriikides, Argentiinas,
Austraalias, Uus-Meremaal ja Indias. Lisaks tootmisük-
sustele on Allflexil paljudes riikides veel oma esindused.

Vitre tehas ehitati juba 1978. aastal. Loomulikult on
kogu tootmine aja jooksul uuenenud. Tehases töötab kol-
mes vahetuses umbes 200 inimest, aastas seisab tootmine

ainult kolmel päeval – kaks päeva jõulude ajal ning
1. mail. Märkide tootmiseks on kokku 32 liini, 15 laserit
numbrit printimiseks, 4 liini kõrvamärkide kiibi tootmi-
seks, 3 tavakiibi tootmisliini ja 22 elektrooniliste identifit-
seerimisvahendite programmeerimise liini. Tehas toodab
1,2 miljonit märki päevas (400 miljonit märki aastas).

Euroopa holsteini aretajad kohtusid Rootsis

Tanel Bulitko

Eesti Tõuloomakasvatavate Ühistu juhatuse esimees

4.–6. juulini toimus Stockholmis 29. Euroopa Holsteini
ja Punasekirju Holsteini Konföderatsiooni konverents
(EHRC). Konverentsi läbivaks teemaks oli piimatootmi-
ne, arvestades loomade heaolu nõudeid ja säästvat
keskkonna kasutamist.

Eestist osales konverentsil neljaliikmeline delegat-
sioon: ETKÜ nõukogu esimees Aavo Mölder, aseesimees
Vello Kivistik, nõukogu liige Andres Tamm ja juhatuse
esimees Tanel Bulitko. Kokku osales konverentsil ligi
paarsada holsteini aretajat 22 riigist.

Konverentsil oli neli teemade valdkonda. Esmalt andsid
võõrustajad ülevaate Rootsi piimatootmisest, holsteini
aretusest ja Skandinaavia aretusorganisatsiooni Viking-
Geneticsi aretusprogrammist. Tutvustati ka Taani, Soome
ja Rootsi aretajate koostöömudelit ühtses aretusorganisat-
sioonis.

Rootsis on kogu piimandus tugevalt ühistulise tegevus-
suunaga. Rootsi piimanduse assotsiatsiooni kuulub 5430
piimafarmi, kolm elusveiste turundusega tegelevat orga-
nisatsiooni, üheksa eri veisetõugude seltsi, kaks seemen-
dusjaama ja seitse piimanduskooperatiivi. Rootsi kogu
piimatoodang oli mullu 2,86 mln tonni, millest 10% moo-
dustab mahepiim. Samas on märgata tarbijate suurenevat
valmisolekut ka mahetoodangu eest suuremat hinda
maksta.

Lähima kolme aasta piimanduse plaan on Rootsis suu-
rendada piima kogutoodangut ja muuta sellega efektiivse-
maks kogu sektorit. Rootsi jõudluskontrolli süsteem on
loodud 1900. aastal. 1950ndate lõpul jõudluskontrolli ja
seemendusorganisatsiooni baasil moodustati ühine toot-
jatele kuuluv ühistu. 1960ndatel hakati andmeid tsentrali-

seerima ühtsesse andmebaasisse. Rootsi 348 000 leh-
mast kuulub 85% ja 5694 farmist 79% jõudluskontrolli
süsteemi. Karjade keskmine suurus jõudluskontrolliand-
metel on 64,1 lehma. Praeguseks on Rootsis ca 700
robotlüpsiga farmi.

Huvitav, et konverentsi külastajatele esitleti farmi, kus
igapäevaselt töötab Lely Astronauti lüpsirobot, arvesta-
mata fakti, et Rootsil on olemas oma lüpsirobotite tootja
DeLaval.

Kogu Rootsi lüpsilehmadest 51% asuvad vabapidami-
sega lautades. Sealjuures on nii külmi kui ka sooje kaas-
aegseid farme. Holsteine on Rootsis 50,8% (piimato-
odang aastas 9728 kg), rootsi punasekirjut 42,2% (9201 kg
piima), holsteinide osakaal on kergelt tõusva trendiga.

Skandinaavia maade aretajad Rootsis, Taanis ja Soomes
on loonud endale ühise aretusorganisatsiooni Viking-
Genetics, kus kokku 1 053 200 piimalehma (Taani
480 500, Rootsi 282 700 ja Soome 290 000). Ühiselt testi-
takse kolmes riigis 475 noorpulli aastas, neist 175 holstei-
nid. Tänaused Skandinaavia riikide aretuseesmärgid on
aretada maailma produktiivseimat piimalehma, säilitades
lehma hea tervise ja taastootlikkuse, ning tugeva, funk-
tsionaalse välimikuga lehma ning võtta kasutusele
võimalikult suur pulliemade valiku populatsioon. Peami-
ne valiku kriteerium on üksiktunnuste aretusväärtuste
üldhinne ehk meie mõistes suhteline kogu aretusväärtus
(Nordic Total Merit). Üldhinne sisaldab erinevaid üksik-
tunnuste aretusväärtust, vastavalt aretusprogrammides
püstitatud eesmärkidele. Üldhinne on kõikidel Skandi-
naavia tõugudel erinev.

Välja on arendatud hästi töötav andmete kogumise süs-
teem, mis võimaldab aretajatel mitmekülgset valikut teha.
Lisaks Eestiski levinud aretustunnustele kogutakse Põh-
jamaades ühtsesse andmebaasi teave sõrgade värkimisest,
haiguste raviks kasutatavatest ravimitest ning lihatõöstus-
test kogutav lihakehade ja nende klassifitseerimise infor-
matsioon. Sõrgade andmebaas sisaldab informatsiooni
enam kui miljoni värkimise kohta, mis peab olema lihtsalt
registreeritav. Sõrgade terviseindeks töötati välja esmalt
Rootsis (2007), Holland (2010) ja Põhjamaades ühiselt
2011. aastal. Kogu see informatsioon aitab farmereid iga-
päevaselt aretuslaseid otsuseid teha. Kindlasti tuleks
tulevikus ka Eestis taolisi andmeid koguma asuda, mis
aitaksid farmeritel suurema majandusliku kaaluga tun-
nustele enam rõhku panna.

Teine sessioon käsitles loomade heaolu piimatootmisel.
Sealjuures oli ettekanne Euroopa Komisjoni esindajalt.
Loomade heaolu temaatika on kogu Euroopa Liidus suure
avaliku tähelepanu all. Olgu tegemist otseselt loomade

Foto 1. Aavo Mölder, Andres Tamm, Vello Kivistik ja Tanel
Bulitko konverentsil
(T. Bulitko)

heaolu, tervise või toiduohutusega. Tutvustati mitmeid sellekohaseid europameetri uurimusi. Samuti lähitulevikus toimuvaid muutusi loomade transpordil, tapmisel ning pidamissüsteemides.

Kolmandas teemade ringis oli arutlusel, millist kasu saab tulevikus kaasneda genoomselektioonist. Räägiti ka tervist ja kasutusiga mõjutavate tunnuste geneetilisest hindamisest ja väljendamisest aretusväärtuste kaudu. Genoomselektiooniga loodetakse uut revolutsiooni. Tänapäevane süsteem võimaldab noorpullil järglaste järgi esmase hinde saada, kui pull on lähenemas viiele eluaastale. Läbi selle on võimalik testida varakult juba paarikuuselt suur hulk pullvasikaid, keda plaanitakse tulevikus aretustöös kasutada. Nüüd on võimalik hinnata palju suurem hulk potentsiaalseid noorpullikandidaate, ilma et neid oleks eelnevalt vajalik noorpullide kasvandustesse koguda. Kokkuvõetvalt testitakse ja kasutatakse vaid noorpulle, kellelt on teada juba esmane aretajaid huvitav informatsioon. Sellega saab kasutada vaid parimaid noorpulle, arvestades suuremaid aretuslaseid valikuvõimalusi, lisaks toodangutunnustele ka tootlikku iga mõjutavaid faktoreid. Suureneb selektiooni intensiivsus ja lüheneb põlvkondade vaheline intervall. Kindlasti aitab ka tulevikus genoomselektiooni rakendamine vähendada kulutusi aretusprogrammidele, kuna ei vajata nii suurel hulgal pulle. Kaob ära vajadus ootepullide süsteemile. Praktiliselt on kõik pullid hinnatud kas genoomi või siis juba tütarde järgi.

Genoomselektiooni rakendamisel on Euroopa riikides ühised koostööpartnerid Prantsusmaa, Holland, Saksamaa, Rootsi, Taani ja Soome ning nende aretusorganisatsioonid. Nimetatud riikide veiste populatsioon on piisav ka vastavaks referentspopulatsiooni olemasoluks. Sellesse koostöögruppi on tulevikus oodatud ka Eesti. Üksi meietaoline väikeriik vastavat arengut saavutada ei suuda, kuna usaldusväärseks info saamiseks on meie populatsioon liialt väike. Teine koolkond maailmas, kes teemaga tõsiselt tegelevad, on Ameerika Ühendriigid ja Kanada, kellega otsustas liituda ka Itaalia. Euroopa töögrupis osales 2009. aasta lõpuks 18 300 pulli, kes olid genoomi järgi valitud. Sellega moodustatakse maailma suurim referentspopulatsioon.

Alates 2010. aasta augustist on esimesed ametlikud genoomselektiooni hindamistulemused saadaval. Genoomselektiooni rakendamine annab võimaluse suurenda hindamisandmete tõenäosust traditsioonilistel tunnustel nagu taastootmine ning sõrgade ja jäsemete tervis. Uued aretustunnused genoomselektiooni rakendamisel on söödakasutuse efektiivsus, subkliinilise ketoosi enne-

tamine, piima rasvhapete ja piima valgukoostis. Praegu soovitatakse Euroopas, et aretajad võiksid kasutada ca 50% hinnatud pulle, 30% genoomi järgi testitud pulle ja 20% tavapärase valikuga testpulle.

Lähiajalooos on suurt rõhku pandud veiste aretusprogrammides piimatoodangu suurendamisele. Sellega on vähenemas taastootlikkuse näitajad. On oluline monitoorida sugulusaretuse taset. Globaliseerumine võimaldab paljudel riikidel kasutada samade isaseellaste järglasi. Samas on mõistetav, et kõik aretajad soovivad kasutada maailmas populaarsetelt pullidelt kogutud aretusmaterjali. Normaalseks peetakse sugulusaretuse taseme tõusu ühe generatsiooni jooksul 0,5–1,0%. Viimase 12 aastaga on sugulusaretus suurenenud 3%. Suurimaks peetakse sugulusaretuse taset Ida-Euroopas, kus mustakirjute tõugude holsteiniseerimine toimus suhteliselt hiljem, kuid seda intensiivsemalt. Madalam on sugulusaretuse tase Uus-Meremaal, kus kasutatakse džörsi ja holsteini tõu omavahelist ristamist. Seal on ka see arusaadav, sest aastaringne karjatamissüsteem võimaldab aretada lehmi, kelle põhiratsioon on karjamaarohi.

Sugulusaretuse iseloomustamisel võiks nimetada aastatel 1986–1995 viit kõige enam esinevat maailmakuulsat holsteini pulliisa koos nende poegade arvuga, keda leiavad kõik holsteini aretajad oma veiste põlvnemisest: Blackstar (1890 poega), Prelude (1594), Starbuck (1509), Leadman (1376) ja Aerostar (883). Positiivsena on muutunud enim kasutatud pulliisade päritolu. Kui 1986–1995. aastal sündinud kümnest pullist olid 6 USAst ja 4 Kanadast, siis 1996–2005 sündinutest oli neli USAst, kaks Prantsusmaalt, kaks Kanadast, üks Hollandist ja üks Suurbritanniast. Suurem valikuvõimalus riikide vahel loob paremaid eeldusi tulevikus sugulusaretust vältida.

Viimases blokis oli vaatlusel suurenevate piimatootmisettevõtete ja loomakasvatuse osa kliima muutuses ning veisekasvatusega kaasnevate kasvuhooone gaaside emissioon.

Konverentsi teisel päeval toimus EHRC üldkoosolek. Kinnitati eelneva perioodi tegevus- ja majandusaasta aruanne. Kuulati ära erinevate töögruppide tulemused ja arvamused. Pikendati üheksaliikmelise juhatuse tegevust järgnevaiks perioodiks. Maailma Holsteini Föderatsiooni (WHFF) president sakslane Egbert Feddersen tutvustas erinevate aretusorganisatsioonide struktuuri ning vaagis, millised neist võiksid tulevikus farmerite huve kõige paremini esindada. Rumeenia võeti vastu uueks EHRC liikmeks ning välja arvatil Kreeka ja Küpros seoses liikmemaksude tähtaegse mittetasumisega.

Foto 2. Ava farmi lehmad

(T. Bulitko)

Foto 3. Lehmikud

(T. Bulitko)

Konverentsist osavõtjad külastasid kahte farmi: DeLa-vali Hamra farm ja Ava farm, kus 65 holsteini aastatoodang mullu oli 11 600 kg piima.

Konverents oli heaks võimaluseks vahetute muljete edasiandmiseks olukorrast meie piimandussektorist teiste riikide aretajatele ning uute teadmiste hankimiseks ja kontaktide loomiseks. EHRC'sse kuulub 27 liikmesriiki, kes esindavad 220 416 holsteiniaretajat, kellele kuulub

10 471 000 registreeritud holsteinilehma. EHRC on suurim omanäoline organisatsioon Euroopas, ühendades suurt kasvatajate ringkonda. Järgmine EHRC konverents toimub 2014. aastal Hispaanias. Euroopa Holsteinide meistrivõistlused Šveitsis Fribourgis 1.–2. märtsil 2013. aastal. WHFF konverents Kanadas toimub 2012. aasta novembris.

I N T E R V J U U

Lehmade ettevalmistamine konkurssideks

Intervjuu Maie Mölderiga
Tartu Agro AS Vorbuse farmi aretusjuhiga

Intervjueeritava valiku taust

Viimase kahekümne kahe aasta jooksul on olnud veiste konkurssidel periooditi oma liidrid, kes on saanud võitjatiitleid. Viimastel aastatel on aga suveräänseks liidriks olnud nii eesti holsteini kui ka eesti punases tõus Tartu Agro AS, väga harva on jagunud vissitiitleid teistele. On tekkinud majandiseline konkurents Vorbuse ja Rahinge farmi vahel. Korrektne on olnud aga lehmade esitlus, ainult lehma füsioloogilised vajadused (indlemine) on vahel jätnud mõne tiitlist ilma. Vorbuse treener on olnud alati Maie Mölder.

Elukäik

Pärit olen Võnnu vallast Lääniste külast Tartumaalt, ema töötas laohoidjana ja isa oli põllubrigadir. Võnnu keskkooli lõpetamise järel 1966. a järgnes õppimine EPA-s, mille lõpetasin veterinaararstina. Esimeseks töökohaks sai Tartu näidissovhoosi Vorbuse osakond, kus 1977. a toimus pööre loomakasvatuse suunas, esialgu töötasin noorkarja zootehnikuna, hiljem, kuni 2004. aastani farmijuhatajana.

Kus tekkis huvi loomade käitumise vastu? Miks veis?

Huvi loomade vastu sai alguse ikka kodunt. Külas oli igas peres 1–2 lehma, kes käisid karjas koos, kokku 12–15 lehma. Iga perel oli oma karjapäev. Paljud olid eakad, siis meie pere lapsed pidid nende eest karjas käima (muidugi väikese tasu eest).

Hakkas silma, et iga lehm oli eri iseloomuga nagu inimesedki. Üldiselt on loomad sarnased oma perega. Alati-seks on oma kavalusega meelde jäänud naabri Alma lehm Maasik. Teda võisid päev otsa eriti hoolikalt jälgida, aga leidis ikkagi momendi karjast kaduda, muidugi väikese kasetuka taha kaerapõldu.

Kodus olid tööd jagatud laste ja teiste pereliikmete vahel, oli valida, kas loomade talitamine või perele toidu valmistamine. Valisime ikka loomad, sest saime kiiremini hakkama. Alates 8. klassist käisin juba lüpsjana raha teenimas. Grupis oli 25 lehma, lüpsiti kahe lüpsimasinaga, need tulid nõõriga lehma külge siduda. Kui pulsator töö-

le ei läinud, tuli käsitsi lüpsida. Tundsin kõiki lehmi nime ja udara järgi, laudalüürika sai juba lapsena omaks.

Näituseveiste valiku põhimõtted

Näitustel hakkasime tõsisemalt osalema 2000. aastal, kuigi varem saatsime ka mõne lehma Vana-Võitu eesti punaste lehmade konkursile, kuid kunagi kaasa ei läinud, sest lehmadest oli kahju. Lehmad toodi õue, püüti taltsutada, harjutasime paar päeva, aga talutaja lohises ikkagi kõie otsas lehma järel. Ei kujuta ette, kuidas nad näitusel hakkama saavad.

Näituseveiste valikuga ei tohi hiljaks jääda. Jälgin ligi kümnet võimalikku kandidaati kuu või kahe jooksul, kuidas nad kõnnivad, kas on sõbralikud ja usaldavad inimest. Edasi tuleb selgitada, millise iseloomuga lehm on ja kes sobiks esitlema. Arglikku veist suudab esitleda vaid hästi kannatlik ja hea loomuga inimene. Lehm tunneb kohe ära halva või närvilise inimese.

Treening

• Algstaadiumi võtted

Dressuurile alluvad veised aga väga erinevalt. Mõni kõnnib sulus sabas, otsib kontakti, võib teha, mida tahad. Paned päitsed pähe, ei allu üldsegi. Teine aravõitu loom allub päitsete abil juhtimisele hoopis paremini.

Harjutamine algabki päitsete pähepanekuga. Seejärel tuleb panna enda kõrvale seisma ja ise olla seljaga lehma

Foto 1. Maie Mölder teeb viimaseid ettevalmistusi Ülenurmel (O. Saveli)

abaluu kohal. Rahulikult painutada lehma kaela küljele, pea enda vastu. Nii lühikest aega mitu korda. Vahepeal tuleb lehma sügada või kammida sabajuurt, mis neile väga meeldib. Peab tekkima tunne, et inimene ei tahagi talle haiget teha.

- **Kestustreening**

Järgmisena tuleb sulus proovida mõned sammud teha. Kui on vastuseis, ei pea väga sundima. Kui sulus lehm liigub, tuleb tasapisi õue minna. Alul piisab seismisest seal, las tutvub ümbrusega, tajub uusi lõhnu. Kogu protsessis on põhiline – mitte kiirustada tulemuse saavutamisel. Kui lehm liigub väljas, tuleb ta viia võõrasse ümbrusse, näiteks heinaküüni, autode, traktorite, kivide jne juurde. Selle juures usaldus kasvab veelgi, sest tema kõrval on usaldatav inimene (talutaja).

Välja tuleb viia vähemalt kaks korda päevas kas või viieks minutiks, siis tunnetab lehm, et midagi halba ei juhtu ja saab oma kohale alati tagasi. Nädala jooksul niiviisi õue pääsenud, ootavad nad vääraval järgmist väljapääsemist.

Lehmi peab kohtlema rahulikult ja seejuures alati rääkima. Igal juhul tuleb arvestada, et löömine on viimane, mida teha. Lööja jääb alatiseks meelde ja lehm hakkab teda kartma.

- **Nõuded esitlejatele:**

- ei saa olla närviline inimene, sest temale lehm ei allu ja närvilisus kandub talle üle;
- ei pea taotlema liiga kiiresti tulemust, et saada lehma liikuma või alluma;
- kui pole piisavalt aega, ära mine lehma treenima;
- eriti peab kartma lehma lahtipääsemist, sest see võib muutuda eesmärgiks;
- arvestada tuleb, et murul tunneb lehm ennast kindlamiini ja kipub hüppama, asfaldil on hoopis taltsam;
- mõni lehm allub esitlejale esialgu talle järgnedes, mõni kõrval kõndides;
- kui lehm pistab jooksma, tuleb arvestada, et kuni lehma kael on sirge, ei taltsuta teda kunagi; tuleb tabada moment, kus saab painutada kaela kõrvale ja tõmmata pea enda vastu ning jätta seisma;
- esitleja kõige tähtsamad omadused on kannatlikkus, headus ja rahulikkus.

- **Hooldamine ja aksessuaarid**

- Sõra- ja nahahoole, pügamine, sabatutt

Sõrad tuleb üle vaadata ja värkida. Ühel lehmikul värkisime sõrgu kolme nädala jooksul kolm korda ja jalad said korda. Paar nädalat enne näitust pügatakse kere, udara ja jalgade piirkond, päev enne näitust tuleb üle vaadata, mis vigu veel parandada. Õhtul enne võistlust lehmad pestakse ja sõrad puhastatakse. Näitusekandidaatidel sabasid ei kärbita, kuigi talitajad püüavad seda ikkagi teha.

- **Lüpsi ja esitluse vaheaeg**

Hommikuse lüpsi juures jälgin, milline on udara seisund. Sõltuvalt vaheajast esitluseni ja udara seisundist teeme otsuse, kas jätta lüpsmata, lüpsata osaliselt või tühjaks.

- **Päitsed**

Päitsed peavad olema esitlejale mugavad. Meie esitlejad tahavad fikseerida liikuvat ketti nii, et kett ei jookseks ümber nina.

- **Esitlusnumbri asukoht**

Külgedele paigutatud numbrialus paneb naha higistama ega seisa liikumisel ka paigal, kaelas kantavad on ehk paremad ka esitlejale.

- **Olustiku mõju**

- **Ilmastik:** temperatuur, sademed, tuul.

Palav ilm on raske lehmadele ja esitlejatele, parem on sügisene aeg või siseareen.

- **Konkursil:** pinnas, piirded, pealtvaatajad, muusika tugevus.

Hästi ettevalmistatud veistele ei mõju rahvamass üldse, küll aga vali muusika. Rahulik muusika on sobivam, mitte tümps. Pehmel pinnasel on loomi raske esitleda.

- **Miks ei suudeta meil hoida järjestust areenil?**

Järjestust on areenil raske hoida, sest esitlejad on väga erineva tasemega. Üks närviline veis võib närvi ajada kõik areenil olevad veised. See kehtib ka treeningul.

- **Kas peaks ära märkima eelringide kolme paremat?**

Eelringide kolme paremat võiks ära märkida, kui aeg võimaldab. See innustaks algajaid esitlejaid ja loomaomanikke.

- **Kuidas toimib Vorbuse ↔ Rahinge konkurents?**

Hea nali! Eks oma farmi esitlejad tahavad välja minna ja paremaid kohti võita – nii valitaksegi parimad veised ja laheneb konkurents.

Intervjueeris Olev Saveli

K R O O N I K A

Kakskümmend vabariiklikku tõuloomade näitust

Emeriitprof Olev Saveli

Eesti Tõuloomakasvatuse Liidu president

Tõuaretuse entusiastid on olnud omamoodi kummalsed inimesed. Neid seovad ka keerulistes poliitilistes olukordades hoopis mure oma loomade, nende väärtuse ja

hea käekäigu pärast, ühiselt jagatakse ka rõõmu. Arvata, et on tegemist ideaalilähedaste inimestega, on pisut liiast. Iga tegevusala vajab isiksusi, kes on suutelised mobiiliseerima igas astmes töötajaid, spetsialiste ja loomaomanikke. Tihti lükkuvad edasi või jäävad teostamata ka

suured ettevõtmised, kui isiksuste vahel pole ühist arusaamist või tuntakse teisi konkurentidena saavutatu suhtes.

Tõuaretajad aga leiavad enamasti ühise keele, sest eesmärgiks on loomade edendamine suurema produktiivsuse, parema tervise ja pikema kasutusea suunas. Suhteliselt väikeste kadudega läbiti ka nõukogudeperiood, kus sunniti nn lõssenkismi meetodeid teaduslike käsitluste asemel. Eestis jäädigi puhasaretuse juurde, mis tagas piiramatut tõuloomade turu N. Liidu teistesse piirkondadesse. Selles olid suured teened 30 aastat (1962–1992) töötanud iga loomatõu ühiskondlikul (loe ühistegelise) tõuaretuse nõukogul, kuhu kuulusid tõuaretuse spetsialistid, teadlased, ametnikud ja majandite esindajad, kes olid huvitatud tõu heast käekäigust. Nende baasil formeerusid 1990. aastate alul aretusühistud ja tõuseltsid.

Samas oli võimalik osta väärtuslikku aretusmaterjali, muidugi Moskva kaudu (seal oli oma mees Eduard Kubjas). Kujundati väärtuslikud tõud ja karjad, kus produktiivsuse näitajad olid head, kuid kõrgemat taset takistas saavutamast söödabaasi nõrkus, mida põhjustasid madal saagikus ja surve lihatoodangu põhjendamatuks suurendamiseks. Aga igati oli vaja sisendada loomakasvatajatele usku, et tõuaretus on ikkagi tulevikku suunatud tegevus. Alles 21. sajandi algusaastad tõendasid seda.

Tõuaretuse lahutamatuks osaks on olnud ligi poolteist sajandit aretusloomade avalikud konkursid. Lääne-Euroopa riikides muutusid need traditsioonilisteks ja nende vastu tuntis suurt huvi, sest noortele tulevastele talupidajatele oli see heaks kooliks. Ka Eestis korraldati 1950. aastate keskel vabariiklikke põllumajandusnäitusi praeguse lauluväljaku territooriumil, kuid varsti hoog rauges. Näitused toimusid rajoonikeskustes, aga peatselt harvenesid needki. Jätkus tõuloomade müük ka oksjonitel, sellest rentaablus mõnisada protsenti. Tahe töötlemusi laiemalt näidata aga püsis. Agrotööstuskoondis haaras enda alla liialt suure kompleksi, et tegeleda nii väikese alaga nagu tõuloomade näitused, kuigi selleletemalised arutelud toimusid.

Põllumajandusministeeriumi taastamisega jäi loomakasvatuse juhiks edasi EPA loomakasvatuse diplomi ja teaduskraadiga pm-knd Jüri Kulbin, kuid hoopis vabamal moel, sest tegevust toetas linnukasvatuse teaduskandidaat põllumajandusminister Vello Lind. Juba 1989. aastal moodustati vabariikliku näituse ettevalmistamiseks ko-

misjon, kuhu kuulusid ministeeriumi loomakasvatuse peavalitsuse, riiklike tõulavade juhid või spetsialistid, ka tõuloomade varumise koondise ja EPA esindajad. Arutelusid oli mitmeid, kus küsimuseks korraldamise koht, hindamise meetodika, näituseloomade valiku põhimõtted jm. 1990. aastal kinnitati žürii koos loomaliikide hindamiskomisjonide koosseisudega.

Valik Luige baasi kasuks langes seetõttu, et seal olid katusega kaetud paviljonid. Need kaitsesid vihma eest, kuid külgseinte puudumise tõttu oli tugev tuuletõmbus. Leiti lehmadele lüpsmise võimalus. Tõulavade töötajad tegutsesid edukalt, sest kohale suudeti tuua iga tõu paremad esindajad.

Esimene näitus koos konkursi ja demonstratsiooniga kestis kaks päeva (11.–12. augustini 1990). Kõik näituseloomad toodi väljakule, sigade ja lammaste esitlemiseks paigaldati piirdeaiaga koridor. Ka esimesel päeval oli uudistajaid piisavalt, kuigi avalikke seletusi eriti ei antud. Ja veel. Sellist vihmastu hindamise päeval pole olnud ühelgi tõuloomade näitusel. Järgmine päev oli pühendatud külastajatele, kellele anti piisavalt selgitusi, ja ilm oli päiksepaisteline.

Kahjuks järgmisel talvel läks Jüri Kulbin manalateele. Aga isiksus, kes polnud konfliktne, jättis jälje, mida tuli jätkata läbi katsumuste. Ei tohiks kurta, et pealinn koos ümbrusega on Eestimaa ühes ääres, aga loomakasvatus üle Eesti. Kuid sama asjaolu põhjustas suuri transpordikululusid loomade kohaletoomiseks Tallinna lähedale. Arvan, et lugejate hulgas on siiski inimesi, kes mäletavad, kuidas 1991. a tuli korjata kütust 20 liitri kaupa. Aga nõukogudeaegsed autod sõitsid sellega vaevalt 100 km. Sel põhjusel jätsimegi näituse korraldamata. 1992. aastal oli kütusega pisut parem, aga suvine rahareform ei võimaldanud kütust osta, ja jällegi jäi näitus ära. Aga jonn ei jäetud ja 1993. aastast kuni 1996. aastani korraldati näitus Luigel, aga siiski ühepäevaseks, sest lehmade lüpsmise ja piima realiseerimise korraldamine oli keerukas. Eriliselt on kahju, et ka loomakasvatuse ajakirjandus, sh ajakiri Põllumajandus, ei kajastanud nende aastate Tõulooma üritusi.

Nendel aastatel toimusid, vahel ka väga emotsionaalsed, diskussioonid tõuaretuse organisatsiooni ümberkujundamiseks, kus sõna-sõnalt senine riiklik juhtimise süsteem pöörati pea peale. Ka see protsess võis mõjutada näituste ärajäämist. Seni alluvate rollis olnud loomaomanikud (talupidajad) ja suurmajandite omanike esindajad asutasid aretusühistu või tõuseltsi, valisid nõukogu või juhatus, kes võttis tööle tegevtoimkonna. Viimane pidi tagama loomaomanikele vajaliku teeninduse, nõuande ja parima aretusmaterjali tõu ja karjade arenguks. Põllumajandusministeeriumile jäi seadusloome, millest kinnipidamist kontrollis 1991. aastal loodud Tõuaretusinspeksioon (TAI, direktor Agu Kööp), seejuures tunnustati ametlikult aretusühingud vastavalt kehtestatud nõuetele. Aretusühingud koondusid 1993. a Eesti Tõuloomakasvatuse Liitu (ETLLi president Olev Saveli). Samast aastast alates nägi riik eelarves ette tõuaretustoetuse, mille jaotamist kureeris küll inspeksioon, kuid mis arutati läbi ETLLis.

Linnukasvatavad panid 1990. aastal aluse Põltsamaa linnulaadale, mis oli populaarne väiketootjate hulgas, sest

Foto 1. Jüri Kulbin esimest tõuloomanäitust avamas (A. Juus)

sai osta mitme linnuliigi tibusid. Senini põhjendamata linnugripi oht veterinaaride suu läbi murdis sellegi traditsiooni.

Aga tõuke konkurssideks andis siiski esimene tõuloomade hindamine 1990. aastal.

Nii korraldati 12. augustil 1994. aastal Luigel ka „Notsu '94“, TÕULOOM '94 toimus 2. septembril, kus demonstreeriti juba ristanpõrsaid, kes värvuselt olid pjeträäni kui djuroki järglased. Kohal oli teksli ja oksforddauni tõugu jäärad. 1995. aastal lisandus veel dala tõug.

TÕULOOM '95 toimus 16. juunil koos eesti mustakirju tõu Viss '95 konkursiga. Eesti punase tõu vissikonkurss toimus nädal aega varem, kuid parim Killi Mereranna POÜst toodi Saaremaalt mandrile kaks korda ühe nädala jooksul. Uhke tunne oli vaadata, kui Tori meistertreenerid Lembit Karjel ja Vambo Tali demonstreerisid näituseväljaku eelsel ala võidu traavisõitu parimate tori tõugu täkkudega.

1995. aasta 16. septembril tähistati Tartu Eesti Põllumeeste Seltsi 125. aastapäeva Ülenurmel, mille korralduskomisjoni esimehe, ühtlasi Eesti Hobusekasvatavate Seltsi presidendi dots Heldur Petersoni soovil olid kohal kõikide looma- ja linnuliikide esindajad, tegelikult Mini-Tõuloom '95. See ettevõtmine sai saatuslikuks Luigel korraldatavale üritusele, sest Luige paarisajane vaatajaskond asendus Tartu lähedal juba paari tuhandega. 1996. aastal katsetasime veel kord Luigel, kuid otsus üle kolida näitusega Ülenurmele oli kindel.

1997. aastast siiani ehk 15. korda toimubki Tõuloom koos Tartu sügisnäitusega traditsiooniliselt igal aastal septembrikuu esimesel laupäeval Eesti Põllumajandusmuuseumi (EPM) territooriumil. Selline aeg valiti seepärast, et suvistel tõusisestel konkurssidel on parimad tõuloomad valitud, kes peaksid osalema Tõulooma näitusel. Teiselt poolt on õpilased ja üliõpilased oma koolides alustanud õppetööd ning saab organiseerida nende näitusele tulekut.

Muuseumi territoorium polnud suur, kuid korralik lehmalaud anti suurloomade kasutusse. Esitusväljaku valikul erilisi võimalusi polnud, ainukeseks sobivaks alaks oli noore kasesalu ja oja vaheline veidi kalduda rohumaal. Külalastajad said paikneda vaid kahel küljel. Oli selge, et tuleb leida parem lahendus. Vahel on õnne, et takistuses peitubki lahendus. Probleemi pakkus endine sõnnikuhoidla lauda küljel, aga muuseumi direktori Kalju Roosve ettepanekul laiendada seda ja kujundada näituse areen oli jumet. Toimus arutelu EPM, ETLLi liikmete ja TAI juhtidega ning otsustati alustada töödega, mille nimel loobusid aretusühingud teatud osast riiklikust toetusest, mis eraldati ehitustöödeks. Projekt paisus esialgu küll väga mahukaks koos loomade pidamise väliboksidega, kuid vahendite nappus optimeeris tööde mahtu. Juba 1999. aastal esitleti tõuloomi areenil. Osa istepinke oli veel puudu, kuid 2000. aastaks olid kõik pingid kohal ning katusega varjatud boksid sigadele ja lammastele valmis. Nüüdseks on välipinkide puitosad juba koos vahetatud. Näituseareeni võib pidada parimaks loomade demonstratsiooni kohaks, mis on aga samuti hästi sobiv kontserdi või teatrietenduse korraldamiseks.

Sihikindlat koostööd aretusühingutega tegi Eesti Põllumajandusmuuseumi tollane direktor Kalju Roosve koos

oma meeskonnaga, vahepeal vahetus paar direktorit, aga praegune direktor Merli Sild oma naiskonnaga on andnud koostööle hoopis uue hoo. Siia on üle tulnud eesti punase tõu vissikonkurss, avatud koos mitmeid näitusi ning sügisnäituse ja tõulooma programm on väga ulatuslik. Siin leiab terve pere meeldivat tegevust, vaatamist ning saab lihtsalt olla ja puhata.

Loomakasvatavatele ja -huvilistele on peamine aga kolme ja poole tunnine programm, kus demonstreeritakse Eesti parimaid tõuloomi ja tõuaretajaid. Neile avaldatakse tunnustust, millele pealtvaatajad väga aktiivselt kaasa elavad. Seetõttu on toimunud tohutult suur muutus. Kui algusaastatel tuli kaua-kaua veenda loomaomanikke näitusel osalemiseks, on tekkinud mõne tõu osas juba konkurss siia pääsemisel. Piiratud ajaprogramm ja areeni suurus seavad oma piirid. Aasta parimateks tunnistatud loomaomanikele piiranguid pole. Näituste ideaalkuju on Lea Puur (Õunapuu talu Viljandimaal), kelle kolme tõuga veisekari on Eesti rekordtoodangu omanik (pisut alla 12 000 kg aastalehma kohta). Küll on selle põhjuseks võit eesti maatõu vissitiitel (neid on vähemalt kolm) või näidata teiste tõugude suuretoodangulisi lehmi. Aga peamine on tahe olla kohal ja võtta osa, pakkuda teistele silmarõõmu ja saada ka tunnustust. Selliseid entusiaste on palju, keda tänades jääme materiaalselt tagasihoidlikuks, kuid tunnustus pakub siiski emotsionaalset rahulolu.

Kahekümnendal, aga Ülenurmel 15. Tõuloom '11 toimus 3. septembril 2011. aastal. Kui eelmistel neljateistkümnendal on ilmataat soosinud üritust ilusa ilmaga, siis sel aastal hakkas suvi väsima. Eelnevatel päevadel sadas vahetevahel, ka tugevasti. Näitusepäeva lõpus kastis vihm küll lihavesi- ja hobusekasvatavate, ka veidi lüpsivõistlejaid, lemmiklooma valisime aga ilusa ilmaga. Eestisse on jõudnud sügis. Aeg koguda saak põllult ja näidata loomi.

Näituse avamisel oli kohal vabariigi president Arnold Rüütel, kõnelesid EPM direktor Merli Sild, ETLLi president Olev Saveli, EMÜ rektor Mait Klaassen ja Ülenurme vallavanem Aivar Aleksejev. Täna ja kiideti korraldajaid, jagati kingitusi, EPM poolt oli kaunilt kujundatud Sangaste Bergi aretatud rukki kaljakontsentraatide kompleks. Kahekümne näituse korraldajatele, kahjuks kohal olid mõned, jagati vastavalt kujundatud plastluup. Kolme koori ühislaul Kalev Lindali juhatusel ja Contra luule järel algas kaunimate tõuloomade demonstratsioon ning parimate tõuaretajate tutvustamine areenil. Linnud ja karusloomad jäid siiski puuridesse.

Foto 2. Esimest korda Ülenurme areenil 1999. a (A. Juus)

Esmalt 2011. aastal Eesti parimate tõuaretajate loetelu.

- Eesti valgepealised lambad – Ell ja Urmas Sellis, Väike-Hauka talu, Põlvamaa.
- Eesti tumedapealised lambad – Lilien ja Aivar Veske, Suur-Näraska talu, Viljandimaa.
- Lihakrossi kanad – AS Tallegg, Harjumaa.
- Eesti vutid – Ülo Pullisaar, Järveotsa Vutifarm OÜ, Tartumaa.
- Eesti suur valge tõug – Saimre Seakasvatuse OÜ, Viljandimaa.
- Eesti maatõug – OÜ Viru Mölder, Lääne-Virumaa.
- Pjeträäni tõug – OÜ Pihlaka Farm, Harjumaa.
- Ristandaretussead – OÜ Kaubi Farmid, Tartumaa. Küülikukasvataja - Diana Mägi, “Foxy Rabbits”, Tartumaa.
- Tšintšiljakasvataja – Külli Kersten, Tartumaa.
- Eesti maatõugu veised – TÜ Mereranna PÜ, Saaremaa.
- Eesti punane tõug – Sadala Piim OÜ, Jõgevamaa.
- Eesti holsteini tõug – Suurekivi OÜ, Harjumaa.
- Lihaveisetõud – Hannora OÜ, Lääne-Virumaa.
- Eesti hobuse tõug – Taimi Usin, Redesmar OÜ, Pärnumaa.
- Tori tõug – Aldo Vaan, Topi Mõis OÜ, Läänemaa.
- Eesti raskeveohobune – Jüri Pertel, Ida-Virumaa.
- Trakeeni tõug – Peep Puna, Heimtali Hobusekasvandus OÜ, Viljandimaa.
- Araabia hobune – Elle Lassi, Härmakosu talu, Harjumaa.

Eesti valgepealist tõugu lambaid esitlesid veel Liidia Kängsepp Põlvamaalt 2011. a kauneima utega, Margus Keldo Tsura Talu OÜ Valgamaalt ute ja tekseli jääraga eesti tumedapealisi lambaid esitlesid Leonid ja Elle Kirss Tartumaalt aasta parima noorjääruga ning ET ja suffolki jäärasid Janika ja Rein Mirka Tartumaalt. Traditsiooniliselt olid kohal Merike ja Vambola Bakhoff kitseperega. Samal ajal lammaste ja kitsede esitlemisega pügas nobedasti kaks lammast Raivo Pent.

Lindude ekspositsiooni täiendasid Peri POÜ krossi Hy-Line munakanad, FIE Eha Treieri Äksi Vutifarmi eesti vutid ja Valeri Kostini Jaaniroatu talu nandud ja teised lemmiklindud. Mitme tõu küülikutega oli kohal Tartumaalt Janika Roops.

Foto 3. ETLi president tänab esimese näituse korraldajaid: Matti Piirsalu (PM), Arne Meier ja Ell Talvis (EMK tõulava), nende vahel Enno Siiber Kehtna seemendusjaam (T. Bulitko)

Eespool nimetatud seakasvatuse ettevõtted olid seekord välja toonud ristandaretussead, emikud, kes on kahe Eesti seatõu ristandid ja neilt saadakse lõpptoodang ehk nuumpõrsad. Puhtatõulisi suurt valget tõugu kulte esitles OÜ Viru Mölder ja emikuid Pihlaka Farm OÜ, viimane ka lihatõugudega (djurok või pjeträän) saadud ristandpõrsaid.

Eesti Maakarja Kasvatajate Selts korraldab juba mitu aastat näituse raames ka oma tõu vabariikliku vissikonkursi. Eelnesid Saarte vissi- ning Viljandi- ja Pärnumaa vissikonkursid vastavalt Upal ja Kurgjal. Eesti maatõugu peetakse enamasti taludes või perede juures, mistõttu karjad on väikesed. Parimaks tõuaretajaks osutus küll Mereranna osauhing, kus 31 maakarja lehma toodangu näitajad olid head:

	6477–4,41–286–3,38–219–504
Kaarel Voitk	4–4244–4,74–201–3,38–143–344
Rainer Parts	9–3708–4,78–177–3,55–132–309
Eerika Farm OÜ	6–4919–4,93–242–3,75–185–427
Lea Puur	2–8098–4,46–361–3,63–294–655
Enno Lohu	3–3408–5,08–173–3,58–122–295

Kiita tuleb maakarja suuremat vastupidavust, sest Kaarel Voitk oli kohal 2005. a võitja Lauluga, samuti konkureerisid 2009. a Viss Heidi (Erika Farm OÜ) ja 2010. a Viss Pipi (Lea Puur). Vissivõitu kordas Heidi, kelle valis parimaks Soome kolleeg Kalle Saastamoinen.

Eesti punase tõugu lehmade rivi lõpetas 2011. a Viss Kupi (Tartu Agro AS), kes valiti juunis, ka Kõpu PM OÜ Vööbe (reservviss) oli kohal. Esmakordselt oli näitusel Ühinenud Farmid AS Anneküla farm.

Ühinenud Farmid AS

	247–7220–4,26–308–3,47–250–558
Lea Puur	9–10 899–3,87–422–3,45–376–798
Eerika Farm OÜ	13–8769–4,17–365–3,40–299–664
Kõpu PM OÜ	488–9509–4,12–392–3,39–322–714
Tartu Agro AS	482–10 087–4,05–409–3,40–343–752

Eesti holsteini tõu vissikonkurss toimus Luigel alles viis päeva hiljem ja kahjuks ka eelmiste aastate Visse polnud kohal, aga esindus oli tubli ikkagi.

Tartu Agro	682–10 882–3,89–423–3,35–365–788
Krootuse Agro	371–8445–4,05–342–3,41–288–630
Torma POÜ	554–9929–4,17–414–3,35–332–746
Aravete Agro	1669–8264–3,76–311–3,43–283–594
Avo Kruusla	306–9899–3,99–395–3,33–330–725

Lihaveisekasvatajad on viimastel aastatel aktiivselt osalenud näitustel, milleks osteti metalltorudest bokside komplekt. Kui varem jõudsid areenile neis mõned nõrga eeltreeningu tõttu, olid seekord areenil juba aberdiini-anguse pull Fantasti (Jane Mättik), herefordi pull Cimon (Margus Keldo, Tsura Talu OÜ), akviteeni hele lehmik Hellen (Aldo Vaan Topi Mõis OÜ), šarolee pull Epervier (Hannora OÜ), šoti mägiveise lehmik Ulla (Agriline OÜ) ja aubraki lehm Netti (Lea Teiter), boksidest kindlustasid tagalat veel Karitsu Rantšo OÜ limusiini lehm ja Piira Talu OÜ simmentali lehm ja šarolee lehmik.

Väga esinduslik oli hobuste koosseis, kusjuures kõik parimaks aretajaks tunnustatud olid kohal oma hobusega, kes kõik olid konkursside võitjad või reservvõitjad. Hoogne traav käekõrval jättis pealtvaatajatele sügava mulje.

Eesti tõugu täkk Euro (Taimi Usin) on rekordite omanik veo-sõiduvõistlustelt, mära Viva (Arvo Sarrapik) konkursi reservvõitja. Eesti raskeveo tõugu täkk Heartland (Jüri Pertel) on parim noortäkk ja mära Nirvana (Kersti Känd) reservvõitja. Tori tõugu esindasid noortäkkude konkursi võitja Hiilgus (Jäneda Hobusekasvanduse OÜ) ja reservvõitja Portugal (Aldo Vaan) ning parim noormära Viva (Kaja Väärsti). Eesti hobusetõugude esindajad tunnustavad hobusekasvatavate tublit tööd.

Eestisse sissetoodud hobusetõugudest olid kohal parim trakeeni tõugu täkk 2005 Moorion ning tüübi etalonmära 2005 ja 2008 Millenna (Peep Puna, Heimtali Hobusekasvanduse OÜ) ning araabia tõu parim täkk Ariman (Elle Lassi).

Programmi lõpetasid käsitsilüpsivõistlus ja lemmikloomavalik. Kolme minuti jooksul lüpsis Aare Külva (Ara-

vete Agro OÜ) 2,6 liitrit, Tiia Hallik (Eerika Farm OÜ) 2,5 liitrit ja Kadri Treffner (Krootuse Agro OÜ) veidi vähem. Teist aastat valisid pealtvaatajad lemmiklooma plaksumeetri (aplasi tugevuse) järgi, mida hindasid noored nende hulgast. Konkureerisid kitsetall, eesti tumedapealine utt, ristandpõrsas, šoti mägiveise lehmik ja Krootuse Agro OÜ eesti holsteini vasikas Luise (sünd 10.8.2011), kes saigi kõige tugevama poolehoiu.

Tunnustada tuleb publikut, keda sel aastal oli jällegi mõni tuhat, innustamas tõuaretajaid sooja suhtumisega. Kiita tuleb loomakasvatavaid, meie aretusühinguid ja kõiki näituse korraldajaid. Põllumajandusmuuseumi rahvas on alati abivalmis ja palju tööd teinud, et tõuloomade huvilistel oleks mitmekesine ümbrus ja palju vaatamisväärsusi.

Eesti maakarja ja eesti hobuse päev C. R. Jakobsoni talumuuseumis Kurgjal

Monika Jõemaa, Käde Kalamees,
Eesti Maakarja Kasvatavate Selts
Krista Sepp
Eesti Hobusekasvatavate Selts

13. augustil toimus Kurgjal C. R. Jakobsoni Talumuuseumis koostöös Eesti Maakarja Kasvatavate Seltsi ja Eesti Hobusekasvatavate Seltsiga esmakordselt eesti hobuse ja eesti maakarja päev, et tähistada sellega C. R. Jakobsoni 170. sünniaastapäeva ja pöörata avalikkuse tähelepanu meie ohustatud loomatõugudele. Oli ju Jakobson see, kes soovitas kasvatada ikka kohalikke tõuge, kuna nad on kohanenud kliimaga, on sööda suhtes vähenõudlikud ja neil on vähe haigusi.

Ta hoiatas juba 1876. aastal Viljandis Eesti Põllumeeste Seltsis peetud kõnes „Eesti hobused“: „Meie nägime ja näeme sagedaste, kuidas vahel korraga nagu võõras tuju ühe ehk teise rahva peale tuleb, kus nad kõik seda halvaks peavad, mis nende vana omandus on ja kõik heaks kiidavad, mis võõralt poolt tuleb. Kõige ilusamad ja kallimad asjad ja moodud antakse sealt tühja narakute vasta ära, üks teeb ees, tõised taga järele ja nõnda läheb see muutmi-

Foto 1. Ramsi koos varsaga

(K. Sepp)

Foto 2. EK Seltsi liikmed koos C. R. Jakobsoniga (*alias* Tarmo Loodus) (M. Kalamees)

se tuju edasi, kuni vanast kallist pärandusest ühtegi enam järele ei ole jäänud ja rahvas omas muutmise tujus, kus terve rahva mõistus tükkiks aeaks nagu kojast ära jalutama näitab läinud olevat, ka needki asjad oma seast välja on visanud, kelle pärast teda tõised enne imeks panivad ja katsesivad. Sellepärast on ka need poliitika mehed, kes ühe rahva iseloomu ja rahvust soovivad ära hävitada, ikka seesugust muutmise tuju kõige pealt katsunud rahva sekka süüdata, olgu esmalt ka kõige veiksemates asjades. Aga kui seelikute ja ja kampsonite asemele „leidid“ ja „Kuhvtad“ on antud ja kalli hinnaliste sõlgede asemele tühjad, aga läikivad „klaasi-naadlid“, siis tulevad ka taga järele meie oma veiste asemele suured „Breitenburgid“ ja meie oma sirge ja tuliste hobuste asemele „rasked Ardenid“, ning kui need ka jo käes on, siis ei või neid jo enam mitte Eestikeeles ette panna, vaid seal „nehmt tas Wuchs mit lange Wanz und pant tas vor tas Saan“. Kahjuks on Jakobsoni kartus teoks saanud – tänapäeval on eesti hobu-

Foto 3. Kohtunik Olev Saveli selgitab võitja Pipi (keskel, omanik L. Puur) eeliseid
(M. Kalamees)

ne ja eesti maakarja veis ohustatud tõugude nimekirjas, kuna neid on alles jäänud alla tuhande emaslooma.

Kurgjal olidki päevakangelased maakarja veised, eesti hobused ja C. R. Jakobson (*alias* Tarmo Loodus) kohal, ka uudistajaid-toetajaid oli tulnud arvukalt.

Lapsepõlvest mäletame Pärnumaal Toris toimunud põllumajandusnäituseid kui toredaid ja meeliülendavaid inimeste kokkusaamisi. Seetõttu leidis head vastukaja C. R. Jakobsoni Talumuuseumi direktressi Monika Jõemaa ettepanek korraldada eesti maakarja ja eesti hobuse päev. Eesti maakarja on kõige rohkem Pärnumaal. Kuna C. R. Jakobson oli seotud tihedalt nii Pärnu- kui Viljandimaaga, siis kaasati konkursile ka Viljandimaa maakarja tõufarmide lehma. Näituseks ettevalmistus on aeganõudav. Ainult hea koostöö lehma ja esitleja nimel on vaja eelnevalt lehma ettevalmistust ja harjutada kooskäimist. Seda kõike tutvustas Ilmar Kallas ETKÜ-st talumuuseumi lehma Malli ja Helgi Nurme näitel.

Pärnumaalt olid väljas kolme tõufarmi viis maakarja veist: C. R. Jakobsoni talumuuseumist lehma Malli ja Puuli ning vasikas, Sirje Treumuthi Metsapere farmist lehm Meerits perepoeg Aivar Treumuthi talutamisel ja Lydia Rea Rehe talust lehma Naaboga. Viljandimaalt olid neli maakarja lehma: Andressaare talust Merja Magnus Pupsikuga ja Enno Lohu Pamelaga ning Lea Puur Öuna-puu talust Ragnar Tellissaar Maasuga ja Birgit Kruuse Pipiga. Konkursi läbivijaks oli kutsutud Eesti Maaülikoolist emeriitprofessor Olev Saveli. Pärnumaa ja Viljandimaa reservvissiks valis Olev Saveli Merja Magnuse Pupsiku ja Vissiks Lea Puuri Pipi. Pipile kuulus ka eelmi-

se aasta vabariigi vissitiitel Ülenurmel, kus oli hindajaks Kalle Saastamoinen Soomest. Maakarja näitusel osalejaid tänas C. R. Jakobson koos EK Seltsi esinaine Monika Jõemaa.

Eesti tõugu mära Ramsi, kes 2009. aasta jõulukuul Linnutaja talu oma uueks koduks sai, on ühtlasi lähendanud eesti hobusetõugu talu külastajatele. Käesoleva aasta mais teatas Pärnu Postimees eesti tõugu varsa sündist ja rahvas juba ootas sellist päeva, kus oma kari üle vaadata. Carl Robert Jakobsoni sõitis taluhoovi Ramsi vedruvankril. Päev algas õpetlike ja aegumatute sõnadega karjakasvatusest, põlluharimisest ja targalt toimetamisest. Pärast maakarja uhket näitust oli järg eesti hobuste käes. Hindamistöo raskus oli Olev Saveli ja Andres Kallaste õlul. Eesti hobuseid näidati kahes esitlusringis, kusjuures päeva esimene ala, takistussõit, oli selleks ajaks juba eesti hobuse Rodotendron võiduga ratsaväljakul lõppenud.

Täkkude ringis oli nimekaid eesti tõugu täkke, kuid parimatena kutsuti rahva ette Arina Koppeli Ramses ja Taimi Usina täkk Euro. Ants Usina esitatud Euro pälvis selle ringi võitja tiitli, parim täkk oli Kurgjale toodud Randivälja külast Tori vallast. Märade konkursil oli pilkupüüdvaim noor eesti mära Viva, aretajad Aini ja Arvo Sarrapik Martna vallast Läänemaalt.

Pärast eesti hobuste auhindamist tutvustas Heldur Peterson kohalolijatele hobusekauplemise kunsti. Eesti hobused esitasid vahepeal huvitava kadrilli.

Pärast näitust algas arvuka osavõtuga koolisõiduvõistlus. Esikoha viis Raplamaale Ingrid Randraht eesti hobusega Amadeus. Päeva viimane ning üks huvitavamaid alasid oli rakendisõit. Anu Pärison Amadeus ja Allegro (Anakee järglased Tika talu eesti hobuste kasvandusest Saaremaalt) kahehobuserakendis viisid võidu Ohukotsu külla Raplamaale. Stardis olid sel aastal ka Toots ja Teele (*alias* Maila Kukk ja Carmen Kaas). Maie Kukk eesti hobusega Eber ületas finišijoone koos aupauguga, võistluskäru rehvi oli oma töö lõpetanud. Õpetussõnu jagas ja rakendite sõitu hindas Marko Villemson.

Samal ajal kui osalejad Monika Jõemaa tänusõnu kuulasid ja auhindu vastu võtsid, jätkus taluhoovil hobuviltimise töö Kristi Jürissaare ja Ramsi eestvõtmisel. Tegusa päeva lõppedes koguneti rehetuppa, et rääkida eesti hobusest, täkkudest ja märadest ning oma tõu tarmukast hoidmisest ja arukast kasutusest.

Korraldajate ja ka külastajate arvates õnnestus päev suurepäraselt. Vastukajadest jäi kõlama mõte, päev on vajalik ning tuleb muuta traditsiooniks.

Parimad noorhobused selgunud

Krista Sepp
Eesti Hobusekasvatajate Selts

August on traditsiooniliselt noorhobuste jõudluskontrolli ja aastakäigu aretustööst ülevaate saamise kuu. 6. augustil toimus Eesti raskeveohobuste päev Nurmenuku puhkekeskuses, Tori hobusekasvanduses kohtuti 12. au-

gustil eesti tõugu ja 20. augustil tori tõugu noorhobuste finaaljõudluskatsetel.

XVII eesti raskeveohobuste päev

Noori täkke oli hindamisel neli, kolmeaastastest täkkudest olid Karat 571 A-liini täku Kaspari 2173 ER poeg Kammer ja Kuninga 2184 ER järglane Koit, mõlemad said I auhinna. Täkk Koit Viktoria Kaasiku hobusekasvandusest on leidnud uue omaniku ning teda on planeeri-

tud kasutada Soomes aretuseks. Kaheaastastest täkkudest esitleti Ekstroni 2179 ER poega Elbrust (aretaja Ande Arula, omanik Viktoria Kaasik) ja Ida-Virumaalt Jüri Perтели tallist Häroldi 2181 ER poega Heartlandi. Hindamis-

Foto 1. Parim eesti raskeveo noortäkk Heartland (K. Sepp)

komisjoni (Andres Kallaste, Olev Saveli, Enn Rand ja Rene Tarum) kinnitusele on täkk Heartland vaieldamatult viimaste aastate parim täkk, keda hinnatud väga hea tõuja täkutüübi, tugeva kehaehituse ning hoogsa liikumise eest. Täkk on tõule huvitav noor talent, kes juba käesoleval aastal leiab kasutust Andres Supp hobusekasvanduses Ida-Virumaal. Parimale noorele täkkule pani auhinna välja eesti raskeveohobuse ühing Soomest.

Samaväärselt noorte täkkudega oli noori märasid esitusel neli, aasta parima noore mära tiitliga tunnustati Ekstroni 2179 ER tütar Equity, aretaja Ande Arula ja omanik Massu Mõisa Tallid OÜ Läänemaalt. Kõik osalenud märad said esimese auhinna, kusjuures jällegi oli tegu rahvusvahelise osavõtuga, Johanna Rekola aretatud Elektronika jäi silma eelkõige hea tüübiga.

Parima eesti raskeveo mära tiitli ning kõrgema auhinna saavutas vanemate märade näitusel-konkursil Aaviku talu halduse OÜ mära Novella, legendaarse täku Naksuri 2137 ER tütar Hannes Kivil aretusest. Suurepärase mära oli möödunud aastal Sagadi mõisas reservvõitja, kuid tiitlvõit sel aastal tuli perele meeldivaks üllatuseks.

Aasta parim eesti raskeveotäkk 2011 on Airi Perkmanni täkk Vapper. Nende tehtud tööd täku esitlemisel näitustel ja sõidu-veokatsel hinnati Eesti Tõuloomakasvatuse Liidu preemia vääriliseks.

Foto 2. Parim täiskasvanud täkk Vapper (K. Sepp)

Raskeveohobuste päevale andis emotsioone juurde Kersti Kändi Kõrgekalda talu mära Ere maksimaalveokatse. Lisaks tunnustas raskeveokasvatavate haruselts oma nooremaid liikmeid, kes tõu propageerimisele kaasa aitasid, meene anti Anne Markvartile Valgamaalt.

Eesti tõugu noorhobuste finaaljõudluskatsed esmakordselt Tori Hobusekasvanduses

12. augustil kogunesid Torisse eesti tõugu hobuste kasvatavad ja huvilised, et selgitada välja aastakäigu parimad noorhobused finaaljõudluskatsel. Hindamiskomisjoni töös osalesid Andres Kallaste, Aili Ige, Anu Pärison, Reedik Kivison ja Valdu Laid. Parimaks kaheaastaste täkkude konkurentsis tunnustati Pihla hobusekasvanduse täkk Rool, isa Rannik 747 E ja ema Anja 4001E, aretaja

Foto 3. Parim eesti tõugu noortäkk 2011 – Rool, aretaja OÜ RK Marjamaa, esindaja Rain Metsmaker koos Ülo Metsmakeri ja Valdu Laidiga (O. Saveli)

Rain Metsmaker ja omanik RK Marjamaa. Vanemaid täkke oli Toris väljas kaks, Valdu Laidi kasvatatud täkk Atilaid, isa Aku 684 E ja ema Aara 3635 E, sai väga hea hinnangu tüübile, kehaehitusele ja üldmuljele. Taimi Usina aretatud Veto vabahüppe tase hinnati päeva parimaks. Märade väga ühtlase taseme juures võitis Põlva- maal Anne Grünbergi kasvatatud, nüüd Raplamaal Mariann Averinile kuuluv mära Tessa, isa Topper 596 E ja ema Assi 3890 E. Võrdvärselt väga hea tõu- ja märatüübiga oli Aini ja Arvo Sarrapiku kasvatatud mära Viva. Kolmeaastastest oli parim eesti tõugu täku Viks 708 E järglane Vilma, aretaja Tori hobusekasvandus. Kokkuvõttes olid noored märad kui talendid nii aretusse kui ponisporti ja

Foto 4. Parim tori tõu noormära 2011 Viva ja aretaja Kaja Väärssi (K. Sepp)

teiste kasutusvaldkondade jaoks, kuid täkkude konkurents oleks tahtnud näha arvukamalt noori täkke.

Eesti hobuse kasvatajad tunnustasid tehtud töö eest hindamis- ja tõukomisjoni liiget Valdu Laidi Hiiumaalt, kes juunis tähistas oma 75. juubelit.

Tori tõugu noorhobuste seas oli kaalukam osa universaalse suuna esindajatel

Tori tõugu noorhobuste finaaljõudluskatsetel oli esindatud tori hobuste tõuraamatu säilitusprogrammi kantud 15 hobust. Esindatud olid Läänemaa, Lääne-Virumaa, Järvamaa, Raplamaa, Võrumaa, Viljandimaa ja Pärnumaa hobusekasvatajate hobused. Hindamiskomisjoni kuulusid Andres Kallaste, Olev Saveli ja Peeter Nurmik.

Seitse 2009. aastakäigu tätku konkureerisid parima noore täku väljaselgitamisel ja tunnustamise eesmärgil esitleti kolme vanemat tätku. Noortest täkkudest põlvnevad neli Hilbekist 13 533 T. Kõrgema hinnangu väljendusriikka tüübi ja kehaehituse eest sai Jäneda hobusekasvanduse aretatud Hiilgus. OÜ Topi Mõis (esindaja And-

Foto 5. Kõrgem auhind tori täkule Hiilgus, Jäneda hobusekasvandusest (K. Sepp)

res Vaan) oli sel aastal esindatud kahe Premiali 13 571 T järglasega, neist kõrgema auhinna saavutas ning ühtlasi üks parimaid on Portugal. Tavapärast tori tõu säilitusprogrammile on täku põlvnemises esindatud tõuparandajatena olulised hannoveri tõu täkkud Premium, Algus ja Delfiin ning emapoolses põlvnemises on suurem Halis 348 T liini osakaal.

Vanemad täkkud olid hea tori tõutüübiga, parima hinnangu sai OÜ Aves Ehitus aretatud täkk Härä, täku Herr 11 859 T järglane.

Tori tõu säilitusprogrammi viiest märast oli väga hea tõu- ja märattüübiga Sirlly Viirmaa aretatud Hiwanna, Kaja

Väärsi noor mära Viva ning Linda Leemetsale kuuluv Vembu. Aasta parima noore mära tiitliga auhinnati Kaja Väärsi aretatud mära Viva, täku Vahur 13 647 T järglane, Palupera vallast Valgamaalt.

Aretusprogrammi kantud noorhobuseid oli sel aastal hindamisel vähe, kuid täkkude katsete osa oli väga huvitav. Võrdväärtes konkurents oli kaks tätku, Casanova järglane Clipper Tiit Talve aretusest ja täku Premial järglane Potsdam Aldo ja Andres Vaani hobusekasvandusest

Foto 6. Tihedat konkurentsi pakkus Potsdam (omanikud Aldo Vaan, 2011. a parim tõuaretaja ja poeg Andres, Topi Mõis OÜ) (K. Sepp)

Läänemaa. Hobused paistsid silma oma heade allüüridega ja esinemisega vabahüpetel. Kõrgema auhinnaga tunnustati tätku Clipper, kelle mõlemad vanemad Casanova ja Barby on andnud Eesti meistrivõistlustel auhinnalisi kohti saavutanud järglasi.

Aretusprogrammi kantud noortest märadest olid konkureerimas Tori hobusekasvanduse holsteini tõugu täku Cumberland järglane Camee ja täku Luxus 13 693 T järglane Loola Maasikmäe talust Raplamaalt. Cameele kuulub parima aretusprogrammi kuuluva noore mära tiitel.

Noorhobuste jõudluskatsed lõppesid aasta parima noorhobuse väljaselgitamisega, konkureerisid mõlemas aretussuunas kaks paremat noorhobust nii täkkude kui märade seast.

2011. aasta parim tori tõugu noormära on VIVA, aretaja Kaja Väärsi, ja 2011 aasta parim tori tõugu noortäkk on HIILGUS, aretaja Jäneda hobusekasvandus. Eesti Tõuloomakasvatuse Liit tunnustas Kaja Väärsi tööd tori tõu aretuses ja genofondi säilitamisel.

Sugulusaretus maakarja populatsioonis jõudluskontrolli andmetel

Pm-mag Käde Kalamees
Eesti Maakarja Kasvatajate Selts

Eesti maakarja aretus-säilitusprogramm 2004–2012 lõpeb selle aastaga. Programmi raames ei tohtinud kasutada maakarja aretustöös sugulastõuge, lubatud olid ainult ko-

dumaised eesti maatõu tõuraamatu pullid. On ülim aeg teha põgus ülevaade praegusest olukorrast just suuremates karjades. Ühe väikesearvulise tõu aretustöös tuleb kindlasti kasutada teatud perioodi järel uuesti mõnda teist sobivat tõugu, et vältida sugulusaretusest tekkivat depressiooni ja sellest tingitult ka tõu kängumist.

Foto 1. Enno Lohu maakarja pull Näk-Näp EK 304
(K. Kalamees)

Foto 2. Aua talu maakari
(K. Kalamees)

Tabel. Kümne majapidamise eesti maakarja sugulusaretuse tase

Kari	Lehmad			Lehmikud		
	arv	sugulusaretusest	%	arv	sugulusaretusest	%
1.	76	4	5,3	44	0	0,0
2.	60	4	6,7	61	7	11,5
3.	34	4	11,8	27	3	11,1
4.	26	2	7,7	17	3	17,6
5.	24	0	0,0	13	2	15,4
6.	15	0	0,0	11	0	0,0
7.	13	1	7,7	11	0	0,0
8.	11	0	0,0	20	1	5,0
9.	10	0	0,0	5	0	0,0
10.	9	1	11,1	9	0	0,0
Kokku	278	16	5,8	218	16	7,3

Jõudluskontrollis oli 1.07.2011 seisuga kümme majapidamist, kus on üle üheksa maakarja lehma (9 kuni 76). Kuigi kõikidele jõudluskontrolli maakarja veistele on tehtud seemendussoovitused, ei arvestata seda alati. Erinevatel põhjustel esineb soovitud eiramist. Tabel kajastab sugulusaretuse taset kümnes karjas. Arvestatakse ainult lähisugulust astmetes I-II, II-II, II-III, I-III ja III-III.

Analüüsisist selgub, et 10 tõufarmi lehmade hulgas on 5,8% sugulusaretusest saaduid, kuid lehmikuid on sugulusaretuses juba 7,3%. Seega võib nentida, et noorkarja osas on sugulusaretus suurenenud 1,5% võrra. See on ohumärgiks, et tuleks juba kasutada seemenduseks mõnda sugulastõugu.

Foto 3. Aua talu pull Otitõlpo EK 30303, snd 01.07.2010
(K. Kalamees)

Toimetus

Kolleegium: Tanel Bulitko, Käde Kalamees, Matti Piirsalu, Krista Sepp, Külli Vikat ja Olev Saveli (peatoimetaja), Eha Lokk (toimetaja)
Keeleline korrektuur: Silvi Seesmaa
Küljendus: Alo Tänavots

Address: Kreutzwaldi 46, 51014 Tartu, tel 731 3455

Internet: <http://www.etl.ee/>

Ajakiri ilmub 4 korda aastas:

märtsis, juunis, septembris ja detsembris.

Trükk: OÜ Paar

Tartu sügisnäitus ja 20. TÕULOOM

toimus 3. septembril 2011 Eesti Põllumajandusmuuseumis

29)

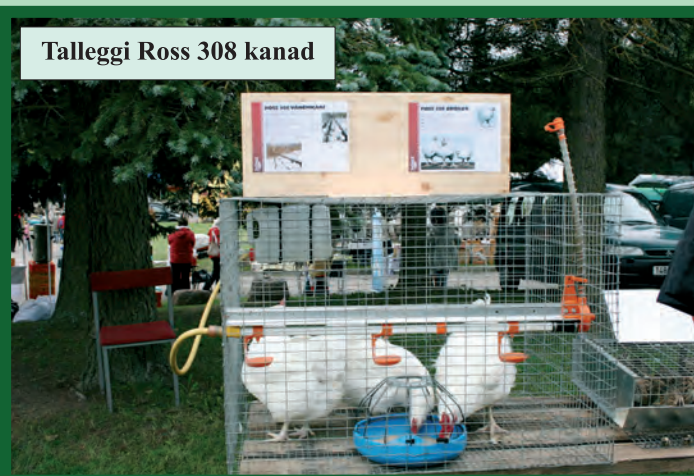

Avamisel olid kohal rektorid Mait Klaassen (EMÜ), Arnold Rüütel (EPA) ja Olev Saveli (EPMÜ)

Parimate tõuaretajatele karikad, nokkmütsid, tänukirjad ja rosetid

Tõuaretajad ja loomakasvatajad tänavad ja õnnitlevad oma *alma materit* 60. juubelisünnipäeval!

Talleggi Ross 308 kanad

Aasta parima tõuaretaja Külli Kersteni tšintšilja

Parimate lambakasvatajate esindus

Ranna Rantšo miniloomad

Tuntud seakasvatajad suunavad nooremised areenile

Kolme veisetõu parimad

Hele akviteeni lehmik astub hoogsalt areenile

Eesti tõu reservvõitja noormära Viva

Eesti raskeveo tõu reservvõitja mära Nirvana

Parim tori tõu noortäkk Hiilgus

Trakeeni tõugu täkk Moorion

Lüpsivõistlusevõitja Aare Külvja jälgib kohtunike tööd

Fotod: A. Tänavois

Maaelu Arengu Euroopa Põllumajandusfond:
Euroopa investeeringud maapiirkondadesse

